

Ե. պ.

Միտրան Երզ

6800

Մայիսի 1-ը

Ձևնդուն

1892

2010

5 Նր. Հրատարակութիւն Հնչակեան Առասակցութեան. Որ 5.

Ս օ ց ի ա լ ի ս տ ա կ ա ն Գ ր ա գ ա ր ա ն .

ՄԱՅԻՍԻ ՄԻԿՐ.

ԱՄԵՆԱՄԵԱՅ ՀԱՄԱՅԻՆՔԱՅԻՆ ՏՕՆ
ԲԱՆԻՈՐԵՐԻ.

Գ. ՊԼԵԻԱՆՕՎԻ.

և

Մ Ի Գ Լ Ո Ւ Խ

Պ. ԱՔՈՆԼՐՕԳԻ.

«ԲԱՆԻՈՐԱԿԱՆ ՅԱՐԺՈՒՄ»

ԳՐՈՒԱԾՔԻՑ.

Թարգմանութիւն.

Գ/ինք 25 սանտիմ.

1892.

ՀԱՅԳԱԿԱՆ ԱԶԱՏ ՏՊԱՐԱՆ.

ԼՕՆԴՕՆ.

327.31

7-68

327.31

7-68

5 № Հրատարակութիւն Հնչակեան Կուսակցութեան. № 5.

Սօցիալիստական Գրադարան.

Արմ.

2-4183a

2-4183a

ՄԱՅԻՍԻ ՄԷԿԸ.

ԱՐԵՆԱՐԵԱՏ ՀԱՄԱՅԻՆԱՐՀԱՅԻՆ ՏՕՆ

ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԻ.

Գ. ՊԼԵԽԱՆՕՎԻ.

Թարգմանութիւն.

Գինը 25 ամսով.

ИИВ. № 17426
1892.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԱՏ ՏՊԱՐԱՆ
ԼՕՆԴՕՆ.

2001

45038-աւ,

29532-63

ՄԱՅՈՒՄ ՄԵԿԻ:

**ԱՐԵՆԱՐԱՅ ՀԱՄԱՅՆԱՐՀԱՅԻՆ ՏՕՆ
ԲԱՆԻՈՐՆԵՐԻ.**

Եւրոպայի ու Ամերիկայի բոլոր քաղաքակրթված երկրներում ահա արդէն երկրորդ տարին է, *) ինչ տեղի են ունենում Ապրիլի 19-ին (այնտեղի օրացոյցով Մայիսի 1-ին) բանւորական մեծ ցոյցեր: «Բարեսիրտ աղաները» — գործարանատէրերը, վաճառականները, կալաճատէրերը, բանկերի (banque) տէրերն ու դրամաց բոլոր արբանեակները (կարձ—ամբողջ բուլբոսը) այդ ցոյցերից շատ են վախենում: Այնպէս են վախենում որ կարծես թէ բանւորները պատրաստվում են նրանց ամենքին կտորելու: Զօրքերը շարժվում են, ոստիկաններն աջ ու ձախ ընկնում, խորհուրդ խորհրդի վրայ են անում վրդովված միսիստրները (նախարարները), — մի խօսքով, ասես մի մեծ փորձանք է

*) Սոյն գրուածքը լոյս է տեսել 1891 թ.
Ծ. Թ.

վրա հասնելու, հէնց այն է աշխարհս տանին ու վրա է լինելու: Հիմա տեսէք, թէ ձխեննայում (Աւստրիայի մայրաքաղաքը) անցած տարւայ բանւորական ցոյցի նախընթաց օրը ի՞նչ դող էր ընկել «բարեսիրտ աղաների» ջանք:

«Չինւորները կանգնած են պատրաստի. տների դռները փակփակված. բնակարաններում ապրուստի պաշարներ են պատրաստված, ասես թէ զինւորական պաշարուճն պիտի լինի. գործերը դադարած են. կիներն ու երեխաները չեն համարձակվում փողոց դուրս գալ» . . . *)

Բահ, այս ի՞նչ զաւժազաբ է: Եւ ի՞նչն է եղել այդ երկիրւղի պատճառը: Այն, որ բանւորները վրձնուել են պահանջել՝ կարճացնել իրանց աշխատանքի օրը մինչեւ ութ ժամ: Ահա բողբոքը: Եւ ահա թէ ինչչից են լեղապատառ լինելու չափ վախեցել «բարեսիրտ աղաները»:

Միթէ՞ դա այդքան սարսափելի է: Ում ինչպէս էլ որ լինի—իսկ «բարի աղաների» համար դա, յիրաւի, շատ սարսափելի է: Սարսափելի է այն պատճառով, որ ժամանակը վատ է, — մէկ էլ տեսար բանւոր գասակարգի կողերը խաղացին, բաղուկները բացվեցան եւ այնպէս զարկեց այդ ամբողջ պատուելի հասարակութեան, որ նրանից հետք էլ չը մնաց: Սարսափելի է նաեւ այն պատճառով, որ բանւորական (աշխատանքի) օրւայ ժամերի պակասեցնելն այնչափ ձեռնտու չէ թւում այն ամենքին, որ իրանք չեն աշխատում, չեն բանում, այլ ապրում են բանւորների, աշխատաւորների հաշուով:

Իսկ բանւորների համար շատ ձեռնտու է բանւորական օրի պակասեցնելը: Եւ այդ պատճառով նրանք միաձայն պահանջում են այդ քիչացումը Անգլիայում ու

*) Այդպէս է ասում «ձխեննայի Ազատ Մամուլը» թերթը, իր 1890 թ. 19 Ապրիլի (Մայիսի 1) համարումը:

Ֆրանսիայում, Գերմանիայում ու Աւստրիայում, Եւրոպայում ու Ամերիկայում:

Տեսնենք, թէ բանն ինչո՞ւն է: Ինչո՞ւ համար է բանւորներին ձեռնտու բանւորական կարծ' օրը:

I.

Մտաբերենք աւատական (ճորտութեան) օրէնքի ժամանակները: Այլւաճատէրը իր գիւղացիներին տալիս էր հողը *) Գիւղացիները մշակում էին այդ հողը եւ դրանով կերակրվում: Այդ հողը մշակելու համար նրանց արվում էր շաբաթը մի տեղ երկու, միւս տեղ երեք օր: Շաբաթւայ մնացած օրերը նրանք աշխատում էին կալւածատերի հողի վրա եւ իրանց այդ աշխատանքի համար ոչինչ չէին ստանում: Այլւաճատէրը ծախում էր այդ հացը, որ ցանված, հաւաքված ու վերջն էլ տարված էր վաճառականի մօտ դարձեալ ճորտ-գիւղացիների ձեռքով եւ իր գրպանն էր դնում վաճառականից ստացած կորիկ ստակները: Այդ ստակն երբ կազմում էին նրա եկամուտը: Բայց որտեղից էր առաջ գալիս այդ եկամուտը: Հասկանալի է, թէ որտեղից կալւածատէրի եկամուտը կազմվում էր գիւղացու ձրի աշխատանքով:

Այժմ աւատական իրաւունք չը կայ: Այժմ գիւղացիներն ու բանւորներն ազատ են: Հիմա նրանք աշխատում են ազատ կերպով վարձվելով: Եւ դա, ի հարկէ,

*) Սակայն դա այդպէս ասվում է, թէ տալիս էր հողը իսկպէս հողն առաջ պատկանում էր գիւղացիներին, իսկ կալւածատէրերը նրանցից խլել են այդ հողը եւ յետոյ սկսել «տալ» նոյն իսկ իրանց գիւղացիներին փոխադարձապէս նրանց բանեցնելու համար:

աւելի լաւ է, քան թէ աշխատել ստրկական բռնուցի տակ: Բայց չը պիտի կարծել, որ վարձու բանւորն աշխատում է միմիայն իրան համար: Ա՛յ, նա էլ աշխատում է նոյնպէս եւ իր տիրոջ համար: Տ ի ը ո ջ (գործարանատէրի, կալւածատէրի, որի հողը մշակվում է վարձու աշխատաւորների ձեռքով) ե կ ա մ ու ա ը գ ո յ ա ն ու մ է վ ա ը ու բ ա ն ու ր ն ե ը ի ձ ը ի ա շ խ ա տ ա ն ք ո վ :

Մենք այս բոլորէիս կը բացատրենք այդ: Իսկ հիմա վերադառնանք այն աղախն, որ ճորտերի տէր է:

Ենթադրենք, թէ դուրս եկաւ մէկ այնպիսի օրէնք, որով ճորտերին արգելվում է կալւածատէրի համար աշխատել շաբաթը մէկ օրից աւելի: Ի՞նչ կը լինէր այդ օրէնքի հետեւանքը:

Ճորտ գիւղացին կը կարողանար աւելի լաւ մշակել իր սեփական արտը: Հանգիստ առնելու համար նա կարող կը լինէր մէկ օր աւելի ունենալ: Կարող կը լինէր պարսպվել որ եւ է ուրիշ արհեստով: Յամենայն դէպս եւ ինչպէս էլ որ անելու լինէր գիւղացին, նոր օրէնքը մեծ օգուտ կը բերէր նրան:

Ի հարկէ, օգտվելով իր իշխանութիւնից, կալւածատէրը գիւղացու եթէ հողին չը հանէր՝ կաշին կը քերթէր: Նա կարող էր հողային տուրքը գիւղացուց պահանջել գրամով, նա կարող էր պահասացնել նրա վարելահողը (թէ, ողջ մէկ է, քեզինց ոչինչ խեւր չը կայ) եւ այլն: Այդ բոլորը շատ հնարաւոր էր, քանի որ կալւածատէրի իշխանութիւնն անսահման էր: Այդ պատճառով այն օրէնքի վրա, որն գիւղացուն արգելում է շաբաթւայ մէջ մէկ օրից աւելի աշխատել կալւածատէրի համար, պէտք էր աւելացնել կրկին մէկ օրէնք, որով կալւածատէրին արգելվում է քիչացնել գիւղացու վարելահողը, հողային տուրքը պահանջել նրանից գրամով եւ ընդհանրապէս վերցնել նրանից այն կորուստների

մոխարէնը, որ կը բերէր նրան առաջին օրէնքը:

Ենթադրենք ուրեմն, որ կառավարութիւնը կալւածատէրերին արգելում է գիւղացիներից պահանջել այդ կորուստները: Ի՞նչ տեղի կունենար այդ ժամանակ մեր կալւածատէրի գիւղատնտեսութեան մէջ:

Նրա մօտ այդ ժամանակ բանւորների թիւը շատ քիչ կը լինէր: Նրա հողը մշակելու համար իւրաքանչիւր գիւղացի նրա մօտ անցնում էր շաբաթը երեք օր: Այժմ ամեն-մի գիւղացի աշխատում է նրա համար միայն մէկ օր: Պարզ է, որ կալւածատէրի ամբողջ հողը այժմ չէ կարող մշակվել իր ճորտերով: Գիցուք թէ նա ունի 300 դէսիաօին *) եւ այդ 300 դէսիաօին հողի մշակութեան վրա այդ բոլոր գիւղացիներն առաջ պէտք է աշխատէին շաբաթւայ երեք օրը: Հիմա նրանք աշխատում են միայն մէկ օր: Աւրեմն նրանք մշակում են միայն 100 դէսիաօին: Բայց ի՞նչ կանէ կալւածատէրը մնացածի հետ:

Գրանց մշակութեան համար նա պէտք է վարձէ նոր աշխատաւորներ, որոնց պիտի վճարէ ստակով կամ հողով: Գիցուք թէ գանվում լինէին այնպիսի ազատ աշխատաւորներ, որոնք մինչեւ այդ նոր օրէնքների յայտարարումը անգործ թափառում լինէին մի գիւղից միւսը: Հէնց դրանց էլ կը դիմէր մեր կալւածատէրը, նրանք կը ստանային նրանից աշխատութիւն եւ դրա հետ միասին նաեւ մի պատուո հաց:

Կալւածատէրին ձեռնտու չէր լինիլ ծախսեր անել այդ աշխատաւորներին վարձելու համար: Բայց աշխա-

*) Մէկ դէսիաօինը հաւասար է Փրանսիական 1,1 հեկտարի եւ տաճկական 11,8 դէօնիւ մի (deumun):

տաւորներին ձեռնտու կը լինէր աշխատութիւն գտնել: Հետեւապէս, այն նոր օրէնքները, որ ձեռնտու չէին լինիլ կալածատէրի համար, ձեռնտու կը լինէին նրա ճորտերի, որպէս եւ այն ազատ մարդկանց համար, որոնք թափառում էին անգործ ու անապաստան: Կալածատէրը կը գանգատվէր նոր օրէնքներից: Նա կասէր, թէ նրանց հնարել են չար մարդիկը: Իսկ ճորտ գիւղացիները եւ այն ազատ մարդիկը, որ անգործ թափառական էին, ուրախութեամբ կողջունէին այդ նոր օրէնքները:

Բայց գուցէ մեր կալածատէրն իր հողերը սկսէր մշակել մեքենաներով: Յայտնի է, որ մեքենայով թէ գաշտում եւ թէ արհեստանոցում կարելի է գործել շատ անգամ աւելի, քան առանց մեքենայի: Այդ պատճառով, գնելով մեքենաներ, մեր կալածատէրը թերեւս կարողանար առանց նոր աշխատաւորներ վարձելու՝ մի կերպ եւ զաւր ճորտերով որ աշխատում են շաբաթայ մէջ մէկ օրից ոչ աւելի:

Բայց որպէս զի կալածատէրը կարողանայ գրնել մեքենաներ, — պէտք է այդ մեքենաները շինվեն: Իսկ գրանց շինում են կրկին բանւորները: Հետեւաբար, ինչքան շատ մեքենայ գնեն կալածատէրերը, նոյնքան շատ բանւոր պէտք է վարձվեն այն գործարաններում, որտեղ պատրաստում են մեքենաներ: Այն մարդերից ումանք, որ առաջ անգործ թափառում էին, այժմ տեղ կը գտնեն այդպիսի գործարաններում: Եւ այդ մարդիկը ուրախութեամբ կողջունէին այն օրէնքների երեւան գալը, որոնցով ճորտերին արգելվում էր կալածատէրերի համար շաբաթը մէկ օրից աւելի աշխատել:

Երեւակայնք հիմա այսպիսի մի դէպք: Ճորտ գիւղացիները, որ կալածատէրի համար աշխատում էին շաբաթը մէկ օրից ոչ աւելի, իրանց ազատ ժամանակը ջանք են անում որքան կարելի է շատ սովորել, ուսա-

նել: Եւ կուսանեն նրանք մէկ առանձին գիտութիւն, այն գիտութիւնը, որը ցոյց է տալիս, թէ ինչ կերպով կարող են նրանք բոլորովին աղատվել կալածատէրերից, — այսինքն ոչ միայն չաշխատել նրա համար շաբաթը մէկ օր իսկ, այլ եւ կալածատէրի ամբողջ հողը դարձնել իրանց սեփականութիւն: Այն ժամանակ նոր օրէնքները նրանց համար աւելի օգտակար կը յայտնվէին, եւ աւելի էլ հասկանալի կը լինէր, թէ ինչու կալածատէրերը չեն սիրում այդ օրէնքները:

Այս ամենը ճշմարտութեան շատ մօտ բան չէ: Ճորտատիրական իրաւունքի ժամանակ այնպիսի օրէնքներ չը կային, որոնցով գիւղացիներին արգելվէր կալածատէրի համար մէկ օրից աւելի աշխատել շաբաթւան մէջ: Եթէ նոյն իսկ լինէին այդպիսի օրէնքներ՝ հաղիւ թէ ճորտ գիւղացիները սկսէին ուսանել: Եւ շատ դժուար, աւելի ճիշդ՝ անկարելի կը լինէր նրանց հասկանալ այնպիսի գիտութիւն, որը սովորեցնէր նրանց, թէ ինչպէս պէտք է աղատվել կալածատէրերից եւ վերցնել նրանցից հողը:

Բայց այն, ինչ բոլորովին հեռու է ճշմարտութիւնից, երբ մեր խօսքը ճորտ գիւղացիների մասին է, կատարելաճշմարտութիւն է, երբ մեր խօսքը ն ա յ ժ մ ե ա ն վ ա Ր ձ ու բ ա ն ւ ո Ր ն ե Ր ի ն է վ ե Ր ա բ ե Ր ու մ:

Ներկայումս բանւորները կարող են ձեռք բերել այնպիսի օրէնքներ, որոնք կը կարճացնեն այն աշխատանքի ժամանակը, որ նրանք գործադրում են ձրի կերպով իրանց տէրերի համար: Այժմ բանւորների համար գիւրին է հասկանալ այն գիտութիւնը, որը նրանց ցոյց կըտայ, թէ նրանք ինչ կերպով կարող են բոլորովին աղատվել իրանց տէրերից եւ կազմակերպել հասարակական նոր կերպեր: Եւ բանւորները ոչ միայն կարող կը լինեն հասկանալ այդ բարերար գիտութիւնը: Նրանք

արդէն հասկանում են նրան: Նրանք օրից օր աւելի ու աւելի լաւ են հասկանում նրան: Բայց նրանք ազատ ժամանակ շատ քիչ ունեն: Այդ պատճառով էլ ուսանում են գեռ շատ դանդաղ կերպով: Եթէ բանւորներին աջողվէր կարճացնել տալիրանց աշխատանքի օրը մինչև ութ ժամ, այդ դէպքում նրանք աւելի ժամանակ կունենային. նրանք աւելի շատ կուսանէին, եւ աւելի շուտ կաշխատվէին իրանց տէրերի լուծից:

II.

Մենք ասացինք, որ տէրի (կապիտալիստի) եկամուտը գոյանում է բանւորի ձրի աշխատանքով:

Դա զգում է ամեն-մի բանւոր: Բայց ամեն-մէկն էլ դա պարզ չէ հասկանում: Եւ դարմանալի չէ: Գեռ հեռու չէ այն ժամանակը, երբ դա վատ էին հասկանում ամենաուսեալ գիտուն մարդիկը: Այժմ գիտութիւնը (քաղաքատեսութիւնը) լաւ լուսաբանել է այդ գործը: Այժմ չէ կարելի կասկած ունենալ այն բանի մէջ որ աշխատաւորը ձրի է աշխատում կապիտալիստի համար, որպէս ճորտ գիւղացին ձրի էր աշխատում կալւածատէրի համար:

Առաջին հայեացքից դա շատ տարօրինակ է թւում: Ինչպէս թէ—ձրի: Չէ որ տէրը, այսպէս կամ այնպէս, վճարում է հօ իր բանւորին: Եւ ի՞նչ խօսք բանւորի ձրի աշխատանքի մասին:

Ճիշդ է, տէրը վճարում է բանւորին նրա աշխատանքի համար: Բայց եւ այնպէս բանւորը ձրի է աշխատում տէրի համար:

Աշխատանքի վճարը— դա բանող մարդու ուտեսան է, ինչպէս գարին, խոտն ու յարդը բանող ձիու ուտեսան է: Չէ կարելի չը կերակրել բանող ձիուն: Չէ կարելի չը կերակրել նաեւ բանւորին: Սակայն ո՞չ դա բոլորովին այդպէս չէ: Տէրը միշտ կաշխատէ կերակրել ձիուն, որովհետեւ ձին նրա սեփականն է: Նրա մահը վնաս կը բերէ: Իսկ մի, երկու, երեք, եւ մինչեւ իսկ հազարաւոր բանւորների մահը ոչինչ վնաս չէ տալիս: Մահութեան շատութիւնը բանւորների մէջ միայն այն ժամանակ վնաս կըտար տէրերին, երբ կենդանի մնացողների թիւն աւելի քիչ լինէր, քան պէտք էր տէրերին: Տեսէք թէ ինչ է լինում Բուսաստանի հարաւային, ամայի նահանգներում, երբ ամառը հունձը ժողովելու համար շատ քիչ գիւղացիներ են դալիս: Գրանցից իւրաքանչիւրին սկամայ թանկ են վճարում, եւ կալւածատէրերը դանդատվում են վնասների մասին: Մի եւ նոյնը կը լինէր, եթէ ամբողջ Բուսաստանում բանւորների թիւը քիչ յայանվէր: Ար բարձրանար աշխատանքի վճարը, տէրերը կը սկսէին պոռալ թէ նրանց տունը քանդվում է: Իսկ քանի որ այդ չը կայ, բանւորը կարող է մեռնել հանգիստ խղձով: Նրա մահը ո՞չ մի կապիտալիստի չը վըշտացնի:

Տէրը վճարում է բանւորին նրա աշխատանքի համար: Նա «կերակրում է» նրան եւ իրան էլ անուանում է նրա բարերարը: Բայց չէ որ կալւածատէրն էլ «կերակրում էր» իր ճորտերին: Նա տալիս էր նրանց հող, կամ տալիս էր ամսական, կամ պահում ու կերակրում էր իր մօտ «ծառայանոցում»: Ճորտ գիւղացին ազալից ըստացած իր ապրուստի այդ միջոցների փոխարէնը հատուցանում էր իր աշխատանքով: Գրա համար պէտք էր, դիցուք, շաբաթը երեք օր: Բայց կալւածատէրի համար դա քիչ էր: Նրան պէտք էր իր կպքերից ե կ ա մ ու տ ստանալ: Նա

գիւղացիներին ստիպում էր իր հողը վրա աշխատել մնացած երեք օրն էլ իսկ երբեմն նաեւ կիրակի օրը: Այլաժառանգների հողը վրա գործադրած հէնց այդ աշխատանքով էլ գոյանում էր կալաժառանգների եկամուտը: Եւ ճորտերի այդ աշխատանքը միայն կարելի էր կոչել ձրի աշխատանք: Քանի որ ճորտն աշխատում էր իր ապրուստի այն միջոցների փոխարէնը, որ ստանում էր կալաժառանգրից, նա աշխատում էր ոչ թէ կալաժառանգրի, այլ իրան համար:

Նոյնն անում է նաեւ վարձու բանւորը: Նա մասամբ աշխատում է իրան համար եւ մասամբ տէրի համար: Գործարանի բանւորն, ասենք, ստանում է օրը 50 կօպէկ: Այդ ստակի փոխանակ նա պէտք է աշխատէ տիրոջ համար: Նա կը կատարէ այդ աշխատանքը, ղիցուք վեց ժամայ ընթացքում: Եթէ գործարանում աշխատութիւնը սկսում է առաւօտը ժամը հինգին, այն ժամանակ ճաշի ժամին բանւորն իր աշխատանքով կը վերագործնէ տէրին այն բոլորը, ինչ ստացել է նրանից: Բայց գործարանատէրին հարկաւոր է եկամուտ, շահ, հարկաւոր է հասոյթ: Եւ ահա նա գործաւորին ըստիպում է աշխատել մինչեւ երեկոյեան ժամը ութը: Այդ բոլոր ժամանակը գործաւորն աշխատում է ձրի եւ հէնց այդ ձրի աշխատանքով էլ ստեղծվում է գործարանատէրի եկամուտը: *)

*) Ով ուզում է գրա մասին կարդալ մանրամասն կերպով, թող վերցնէ Գիւղացիների գրքիցը — «Ով ինչով է ապրում»:

Ծ. 4.

Այդ գրքիցը հայերէն թարգմանութեամբ գրանդվում է Հնչ. Կուսակցութեան հրատարակութիւնների շարքում, № 4:

Ծ. Թ.

Երեւանում Թուսաստանում գործարանների բանւորների աշխատանքի օրը տեւում է 13-14 ժամ: *) Այդ 13 կամ 14 ժամից բանւորն իրան համար (այսինքն իր ըստացած վճարի փոխարէնը հատուցանելու վրա) աշխատում է ամենաշատը 5 ժամ: Իսկ մնացած ամբողջ ժամանակը աշխատում է ձրի գործարանատէրի համար: Եւ աշխատում է նա շատ լաւ կերպով: Այնպէս որ գործարանատէրն իր կապիտալը վրա աւելացնում է 40-ական, 50-ական, երբեմն մինչեւ իսկ 60-ական տոկոս: Գա նշանակում է թէ իւրաքանչիւր բուբլը տալիս է նրան 40, 50 կամ մինչեւ իսկ 60 կօպէկ, իւրաքանչիւր հազար բուբլը տալիս է 400, 500 կամ մինչեւ իսկ 600 բուբլ շահ: Ինչպէս տեսնում էք, շատ ձեռնտու բան է լինել բանուոր մարդու «բարբարը»:

Այսպէս, կապիտալիստի եկամուտը գոյանում է բանւորի ձրի աշխատանքով:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ բանւորն ինչքան շատ աշխատէ տէրի համար, այնքան ձեռնտու կը լինի այս վերջինիս, այնքան աւելի կը լինի վերջինիս շահը: Իսկ բանւորն աշխատում է տէրի համար այնքան շատ, որքան երկար է բանւորական (աշխատանքի) օրը: Ուրեմն, տէրին ձեռնտու է երկարացնել բանւորական օրը:

Հապա բանւորին: Իսկ եւ իսկ դրա հակառակը: Բանւորին ձեռնտու է կարճացնել աշխատանքի օրը:

Եթէ մեր գործարանի բանւորները 13-14 ժամ-

*) Իսկ Կովկասում, օր. բազու եւ Բաթում քաղաքներում, բանւորներին աշխատացնում են օրական 16-17 եւ մինչեւ իսկ երբեմն 18 ժամ (Բաթումում):

Ծ. Թ.

ւայ փոխարէն սկսէին աշխատել միայն 10-ական ժամ 24 ժամւայ միջոցում, այդ դէպքում նրանք թէ՛ աւելի քիչ կը յորհնէին եւ թէ՛ կը վաստակէին աւելի քան այժմ:

Առաջին անգամից դա թերեւս այնքան էլ հասկանալի չէ: Մենք այս րոպէիս օրինակով կը պարզաբանենք այդ: Աւելցնենք գործւածքի, ոստայնի գործարան եւ ենթադրենք, թէ այնտեղ աշխատում են 60 մարդ: Բանւորական օրը տեւում է 10 ժամ: Արեւմն բոլոր 60 մարդը միասին աշխատում են 600 ժամ (60 մարդ, 10-ական ժամ իւրաքանչիւրը): Այդ 600 ժամւայ ընթացքում գործվում է այսօրինչ չափով կտաւ: Բայց ահա տէրը որոշում է, որ այնուհետեւ բանւորները պէտք է աշխատեն ոչ թէ 10-ական, այլ 12-ական ժամ: Ասկից եւ արվեց: Գլխավոր ուստան (վարպետը) բանւորներին յայտարարում է տիրոջ նոր կարգադրութեան մասին: Բանւորներն անբաւական են: Նրանք մըթմըթում են: Բայց ուստան սպառնում է ձամբայ դնել եւ նրանք հնազանդվում են: Ի՞նչ է դուրս գալիս:

Արպէս զի տիրոջ ամբողջ գործը շինվէ պատրաստվէ, հարկաւոր է 600 բանւորական ժամամենմէկ օր: Առաջ իւրաքանչիւր ոստայնանկն աշխատում էր 10 ժամ եւ հարկաւոր էր դրա համար 60 ոստայնանկ: Այժմ իւրաքանչիւր ոստայնանկ աշխատում է 12 ժամ եւ տիրոջը հարկաւոր է ունենալ միմիայն 50 մարդ, (որովհետեւ այդ 50 մարդը, աշխատելով օրական 12 ժամ, լրացնում են 600 բանւորական ժամ, եւ հէնց 600 բանւորական ժամ էլ պէտք էր, որ տիրոջ գործը լրացվէ): Այդ պատճառով տէրը ճամբայ է դնում տասը բանւոր:

Նրանք գնում են մէկ ուրիշ գործարանատէրի մօտ: Բայց սա էլ սկսել է բանւորներին բանցնել օրը 12

ժամ եւ այդ պատճառով ճանապարհ է դրել շատ բանւորներ: Նրա մօտ հիմա գործ գտնել չի լինիլ: Մեր խեղճերը գնում են կրորդ, չորրորդ գործարանատէրի մօտ: Ամեն տեղ մի եւնոյն պատասխանը բանւորի պէտք չունենք, մերոնցը ճանապարհ ենք դնում: Բայց անօտայնանկները ջանք են անում հրապուրել տէրերին վարձվելու ձեռնտու պայմաններով: Նրանք պատրաստ են աշխատելու թէկուզ կէս դնով: Տէրերն օգտվում են դրանից եւ քիչացնում իրանց մօտ եղած բոլոր բանւորների վճարը. «ով բաւական չէ, թող կորչէ գնա, ձեզ նրման շատերն անգործ թափառում են»: Բանւորները դարձեալ հնազանդվում են. արդարեւ, տեղ գտնելու հնարք չունեն: Այդպիսով ընկնում է աշխատանքի վճարը, որովհետեւ գործ չունեցող բանւորներն ամեն տեղ գիտնել քիչացնում են:

Գիտութեւնը (ստատիստիկան, վիճակագրութիւնը) ցոյց է տվել որ բանւորներն ամենից քիչ վաստակում են այն արհեստներում, որտեղ բանւորական օրը ամենից երկար է: Այդ բանը շատ պատճառներ ունի: Բայց այդ կարեւոր պատճառներից մէկն այն է, որ ինչքան երկար լինի բանւորական օրը, տէրերն էլ այնքան բանւորներին քիչ պէտք կունենան, խի ինչքան քիչ բանւորներին պէտք ունենան տէրերը, նոյնքան աւելի կընկնէ «բանող ձեռն երկո գինը»: Հիմա մենք գիտենք, թէ բանւորական օրի երկարացնելը ինչ բանի է յանդում: Տեսնենք, թէ ուր է տանում նրա կարծացնելը:

Գուք ինքներդ հեշտութեամբ կը հասկանաք այդ: Ինչուք թէ մեր գործւածքի, ոստայնի գործարանի բանւորները կրկին սկսեցին աշխատել 10-ական ժամ: Այդ

դէպքում գործարանատէրը չէ կարող բաւականանալ 50
 ոստայնակներով: Որպէս զի գործովէ այնքան ապրանք,
 որքան գործվում էր առաջ նրան հարկաւոր է 60 բան-
 ւոր: Նա վարձում է նրանց, որոնք գործ չունեն: Գործ
 գտնելով, այդ մարդիկն այլ եւս չեն քիչացնել տալիս ի-
 րանց «ձեռների» գինը: Այժմ տէրն արդէն գիտէ,
 որ այնքան էլ յարմար չէ բանւորներին ճնշել: Եթէ
 դուրս գան, այն ժամանակ դժուար կը լինի գտնել նո-
 րերին: Եւ ահա նա դառնում է աւելի մեղմ, աւելի զի-
 ջանող: Բանւորներն ընտրում են յարմար ժամանակը եւ
 պահանջում իրանց վճարի աւելացումը: Տէրը զիջւնում է:

Այսպէս, բանւորական օրւայ կարճացը-
 ն եւ լուց աւելանում է աշխատանքի վճարը:
 Բանւորներն այդ պէտք է իմանան եւ չը մոռանան:
 Շատ անգամ նրանց թւում է, թէ որքան շատ աշխատեն,
 այնքան շատ պիտի ստանան: Բայց նրանք չարա-
 չար ինտրուցիւն են: Իսկապէս դուրս է գալիս, որ
 ինչքան շատ են նրանք աշխատում, այն-
 քան էլ քիչ են ստանում:

Այդ պատճառով բանւորները միշտ
 պէտք է ջանան կարճացնել իրանց բան-
 ւորական (աշխատանքի) օրը:

Ի հարկէ, եթէ լոկ մի բանւոր մենակ սկսէր աշ-
 խատել աւելի քիչ քան իր ընկերները, այդ դէպքում
 նրան կը վնասէին գործարանից եւ կամ թէ նրա վար-
 ձից կը հանէին իր պարապ մնացած ժամերի փոխա-
 նակը, հարկաւ, տուգանքներով հանդերձ: Այն կը լի-
 նէր այդպիսի բանւորի հաւը: Չեռնտու չէ, յիմար
 բան է կարճացնել բանւորական օրը առանձին-ա-
 ռանձին, մենակ: Բայց շատ շահաւոր է, շատ
 խելացի է կարճացնել բանւորական օրը, երբ այդ անում
 են բոլոր բանւորները միասին:

Գուցէ ոմանք ասեն, թէ այն դէպքում, երբ բան-
 ւորներին վճարվում է հատով (ամենմէկ շի-
 նած ապրանքի համար առանձին), նրանց ձեռնտու է եր-
 կարացնել եւ ոչ թէ կարճացնել իրանց բանւորական օրը:
 Գաւառի է:

Հատով վճարի ժամանակ բանւորը հէնց նոյնպէս
 ձրի է աշխատում գործարանատէրի համար, որպէս եւ
 օրական վճարի ժամանակ: Եթէ մի հատ ապրանքի հա-
 մար աշխատաւորը ստանում է, ասենք, 10 կօպէկ, այդ
 դէպքում բանւորի շինած մի եւ նոյն հատ ապրանքը տա-
 լիս է տիրոջն առնուազն 10 եւ մինչեւ իսկ 15 եւ 20
 կօպէկ շահ: Որքան շատ հատիկ ապրանք պատրաստէ
 բանւորը, այնքան շահաւոր կը լինի տէրերի համար: Մինչ-
 դեռ բանւորն իր կաշից էլ դուրս է գալիս, որ աւելի շատ
 պատրաստէ: Այդ պատճառով տէրերը շատ են սիրում
 հատով աշխատութիւնը: Այդ կերպով նրանք կարող են
 բանւորից դուրս պոկել այնչափ մեծ արժեք, քան օրավարձով:

Բայց հատով վճարված ժամանակ բանւորը չափա-
 զանց աշխատելով իր գլխին դարդ է շինում: Գործարանա-
 տէրին հարկաւոր է, օրինակ, 10,000 հատ ապրանք տա-
 րեկան: Իւրաքանչիւր առանձին բանւորը որքան շատ այդ-
 պիսի հատեր, կտորներ պատրաստէ, նոյնքան քիչ բան-
 ւորներ պէտք է վարձէ տէրը: Իսկ մենք գիտենք արդէն,
 թէ որքան քիչ բանւորների պէտք ունենան տէրերը, այն-
 քան ցածր կը լինի աշխատանքի վճարը:

Հատով վճարված միջոցին որքան շատ է աշխատում
 իւրաքանչիւր առանձին բանւորը, այնքան քիչ է նա ստա-
 նում ամեն-մի հատի համար: Ուրեմն, հատով վը-
 ճարի ժամանակն էլ բանւորներին ձեռ-
 նըտու է աշխատանքի օրի կարճացնելը:

Մեզ մօտ (Ռուսաստանում) վարդիմիրսկ գործարա-
 նական գաւառում (նրա բանւորներին մէկ առանձին կարգ,

29532-87

որ կոչվում են կատոն: Կատոնները մշտական աշխատանք չունեն: Գործարաններում նրանք գործ գտնում են միայն ժամանակ առ ժամանակ, միայն այն դեպքում, երբ գործարանատերերը պէտք ունեն աւելորդ ապրանք պատրաստելու: Բայց հէնց որ նրանց ապրանքի պահանջը քիչանում է, գործարանատերերը քիչացնում են արդիւնաբերութիւնը, եւ այդ ժամանակ կատոն երբ դարձեալ մնում են անգործ ու հացի կարօտ: Ինչ ասել կուզէ, որ այդ թշուառ մարդկանց կեանքը կեանք չէ, այլ մշտական չարչարանք: Բայց բաւական չէ, որ կատոն երբ իրանք թշուառ կեանք են վարում: Նրանք պատճառ են լինում բոլոր միւս բանւորների գնի քիչացնելուն: Իսկ գործարանատերերը, աչքի առջեւ ունենալով կատոն երբին, չեն զլանում լաւ ճնշելու իրանց բանւորներին: Հէնց որ մի պատիկ գրգռուցութիւն — «գնա կորիր, գործ եղած տեղը՝ մարդ միշտ կը գտնեմ»: Եթէ դուրս գար այնպիսի մէկ օրէնք, որ գործարանատերերին արգիլէր բանւորին 10 ժամից աւելի աշխատացնել 24 ժամայ ընթացքում, այն ժամանակ կարելի է կատոն երբ իրանց համար գործ, աշխատանք գտնելին, դադարէին «բանւորական ձեռքերի» զինը քիչացնելուն նպաստել, եւ աշխատանքի վճարն աւելի կը բարձրանար:

Մեր կատոն երբին ման բանւորներ շատ կան ոչ միայն Ռուսաստանում: Արտասահմանում նրանց թիւը Ռուսաստանից պակաս չէ: Այդ կարգի բանւորները գիտութեան մէջ կրում են մէկ առանձին անուն. նրանք կոչվում են պահեստի բանւորական զօրք: Այժմ ամենքը հասկանում են, որ ինչքան քիչ լինի այդ «զօրքից», այնքան բարձր կը լինի աշխատանքի վճարը:

Եւ գա գեո բոլորը չէ: Լաւ բաներ շատ կան իւրաքանչիւր խանութում, իւրաքանչիւր շուկայում: Բայց նրանց ձեզ ձրի չեն տար: Պէտք է ստակ վճարել: Ով որ

շատ ստակ ունի նա շատ բան է գնում: Բանւորի ստակը շատ քիչ է: Այդ պատճառով նա քիչ է գնում, նրա գրան ոյ ժ ը մ ե ծ չ է: Եւ որքան ցածր լինի նրա աշխատանքի վճարը, այնքան էլ նա քիչ կունենայ այդ ախորժեղի եւ օգտակար ոյժից: Արդեօք շատ բան կարող է գնել մի խեղճ, անօթի կատոն: Երբ որ կարճացնում են բանւորական օրը, աշխատանքի վճարը բարձրանում է, բանւորի գրպանում աւելի ստակ է զընդզընգում: Նրա գն ոյ ժ ն աւել լան ու մ է: Նա աւելի շատ ապրանք է գնում: Իսկ ով է շինում ապրանքները: Նոյն բանւորները: Ինչքան շատ գնեն ապրանքներ — այնքան էլ շատ բանւոր կը վարձեն գործարանատերերը: Իսկ այդ տէրերն ինչքան շատ պէտք ունենան բանւորների, նոյնքան էլ բարձր կը լինի աշխատանքի վճարը:

Ուրեմն, բանւորական օրը կարճացըրած ժամանակ աշխատանքի վճարը կաւելանայ նաեւ այն բանից, որ կաւելանայ բանւորի գն ոյ ժ ը մ ե ծ չ է:

Բայց աղա գործարանատերերն էլ յիմար չեն: Նրանց հաշիւն չի գալիս աշխատանքի գինը բարձրացնելը: Այդ պատճառով բանւորական օրը կարճացրած միջոցին՝ նրանք կաշխատեն գոնձածել աւելի շատ մեքենայ: Մեքենաները կարող են շատ ու շատ բանւորների տեղը բռնել: Մեքենաների գիւտի շարժանիթը շատ անգամ եղել է հէնց այն, որ գործարանատերերը չեն ուզեցել աւելացնել վճարը եւ առհասարակ զիջանել բանւորներին: Քանի՜ քանի լաւ մեքենաների գիւտն Անգլիայում արած են գործադուլն երբ միջոցին: Նոր մեքենաների մուտք գործելն անուշախտ խոչնդոտ կը լինի գէթ մինչեւ մէկ աստիճան վճարի այն չափով բարձրանալուն, ինչ չափով պէտք է բարձրանար բանւորական օրի կարճացնելուց: Բացի դրանից, բանւորական կարճ օր եղած ժամանակն էլ գործա-

բանատէրերը կարող են, դարձեալ իրանց մեքենաների օգ-
նութեամբ, ստիպել բանւորներին աշխատել նոյնչափ, կամ
գրեթէ նոյնչափ, որչափ նրանք աշխատում էին առաջ:
Յայտնի է, որ մի մարդ 10 ժամեայ ընթացքում երբեմն
կը շինէ գրեթէ նոյնչափ, որչափ 15 ժամում, եթէ աշ-
խատէ աւելի սիրով, աւելի տոկոսն ու-
թեամբ: Գործարանատէրերը կարող են բանւորներին
ստիպել աւելի աշխատասիրութեամբ բա-
նել: Այս օրով էլ նրանցից կը քամեն նոյնքան, որ-
քան երկար օրով: Մեքենագործներն այդ բանում շատ
վարպետ են: Եթէ այդպէս լինի, այն ժամանակ աշխա-
տանքի վճարը չի բարձրանալ բանւորական օրի կարծացը-
նելուց: Բայց եւ այն պէս այդ կարծացն ե-
լը դարձեալ շատ շահաւէտ է բանւորի
համար:

Բանւորական երկար օրը եւ վատ սնունդն այն-
քան հալում, մաշում են բանւորին, որ նա ծերանում է
վաղահաս: Ստատիստիկան (վիճակագրութիւնը)
ցոյց է տվել որ «բարի աղաների» միջին կեանքը ստեպ
երկու անգամ աւելի է բանւորների միջին կեանքից:*)

*) Թէ ինչ է նշանակում միջին կեանք — դա ինքն ըստ
ինքեան հասկանալի է: Յամենայն դէպս՝ բացատրենք: Աւր-
ցները 1000 աղքատ, որ ծնվել են այս՝ 1891 թւին: Նրան-
ցից մի քանիսը կը մեռնեն շարժել էլ չապրած, միւսները
կապրեն մի քանի ամիս, երրորդները կապրեն մինչեւ մի, եր-
կու, հինգ տարեկան հասակը. չորրորդները կը մեռնեն 10-
15 տարեկանից ոչ շուտ, իսկ մի քանիսներն էլ կը մեռնեն
ծերացած: Հաշւենք թէ որքան տարի են ապրել ամենքը
միասին: Արտասանաք, դիցուք, 20 հազար տարի: Բաժա-
նենք դա 1000-ի վրա: Արտասանք 20: Գա նշանակում է,
թէ եթէ բոլոր աղքատներն ապրէին միաչափ երկար ժա-

Ահա թէ ինչու բանւորական օրի կարծացն ըն օգտակար
կը լինէր բանւորներին, թէկուզ հէնց այն դէպքումն էլ,
եթէ գործարանատէրերը, գործածելով նոր մեքենաներ,
նորանոր բանւորների ձեռների պէտք չունենային: Ճիշդ է,
աշխատանքի վճարը կը մնար նոյնը, ինչ որ առաջ էր: Բայց
եւ այնպէս բանւորներն աւելի ժամանակ կունենային հան-
գրատութեան համար: Այն ժամանակ աւելի քիչ հիւան-
դութիւններ, աւելի քիչ մահի դէպքեր կը լինէին բան-
ւորների մէջ: Եւ այդ արդէն ինքն ըստ ինքեան էլ բա-
բան է: Այլ հաւաս, ախորժ ունի հիւանդանալու, եւ
կամ վաղամեռ լինելու:

Այժմ անգլիական բանւորները — ոչ թէ օրէնքով այլ
սովորութեամբ — 24 ժամեայ ընթացքում 10 ժամից ա-
ռաւել չեն բանում: Իսկ առաջ աշխատում էին անհա-
մեմատ աւելի: Եւ նկատված է, որ սկսած այն ժամա-
նակից, երբ նրանց աշխատանքի օրը կարճացաւ, նրանք
աւելի առողջ են, քան առաջ էին:

Կրկնում ենք, բանւորի առողջութեան աւելի կազդու-
րումն արդէն ինքն ըստ ինքեան շատ կարեւոր բան է:
Նրանք կարող են եւ պէտք է պահանջեն աշխատանքի
օրւայ կարճացնելը հէնց թէկուզ լոկ իրանց առողջու-
թեան համար: Սակայն բացի առողջութիւնից՝ աշխա-
տանքի օրւայ կարճացնելը նրանց կրկին մեկ օգուտ է
տալիս, շատ մեծ, թերեւս ամենամեծ օգուտը: Նա
մանակ, իւրաքանչիւրը նրանցից ապրած կը լինէր 20 տա-
րի: Հէնց այդ քսան տարին է, որ կազմում է աղքատի մի-
ջին կեանքը: Ճիշդ այդպէս էլ կարելի է հաշիւ
տեսնել նաեւ հարուստ մարդերի միջին կեանքի
մասին: Այդ հաշիւը մի քանի երկրներում տեսել են, եւ
գտել են, որ միջին հաշուով հարուստ մարդիկն ապրում
են աղքատներից երկու անգամ աւելի:

տ ա լ ի ս է ն ր ա ն ց ա գ ա տ ժ ա մ ա ն ա կ, որ
հ ա ր կ ա լ ո Ր է ու ս ա ն ե լ ու, ս ո Վ ո Ր ե լ ու հ ա
մ ա ր:

Գ ժ ու ար է ու ս ա ն ե լ այն մ ար դ ու ն, որ 24 ժ ա մ ա լ ա յ
մ է ջ ա շ խ ա տ ու մ է 13-14 ժ ա մ: Ա յ Ղ ա տ ե ղ ար դ է ն ու ս ա
ն ե լ գ ը բ ե ռ ի մ ա ս ի ն մ ա ա ծ ե լ չ է կ ար ե լ ի: Ե ր ա ն ի ի ր ա ն,
ե թ է հ ա ն գ ս տ ա ն ա յ եւ ք ու ն լ ի ն ի, որ մ իւ ս օ Ր ը ս կ ս է
դ ար ձ ե ա լ ն օ յ ն տ ա ժ ա ն ա կ ի ր ա շ խ ա տ ա ն ք ր: *) Ճ ի չ Ղ է, կ ա ն
այ ն ա լ ի ս ի մ ար դ ի կ, որ ո ն ք եւ այ դ ա լ ի ս ի ա շ խ ա տ ա ն ք ի մ ի ջ ո
ց ի ն ժ ա մ ա ն ա կ ե ն գ ա ն ու մ գ ը բ օ յ կ կ ար դ ա լ ու: Ե ր ե ք տ ար ի
ս ր ա ն ի ց ա ո ա ջ լ ը ա դ ի ը ն ե ռ ու մ գ ը ե լ է ի ն, թ է Պ ե տ ե ռ բ ու ը
գ ու մ մ ե ո աւ մ ի գ ը ը ծ աւ ո Ր, որ ի մ օ ա կ ար գ ը բ ե ռ ի մ է կ
ա մ բ ո ղ ջ լ ի ու, Ռ ու ս ա ս տ ա ն ի ա մ ե ն ա լ աւ գ ը ղ ը ն ե ռ ի գ ը ը ու ա ծ ք
ն ե ռ ի ց: Բ այ ց դ ր ա հ ա մ ար մ ար դ պ է տ ք է շ ա տ մ ե ծ հ ա
ւ ա ս ու ն ե ն ա յ դ է պ ի ու ս ու մ ը, որ այ ն ա կ ս լ ի ն ի, ի ն չ ա կ է ս
այ դ գ ը ը ծ աւ ո Ր ն է ր: Ա մ ե ն մ ար դ այ դ ա լ ի ս ի հ աւ ա ս չ ու ն ի:
Եւ բ ա ց ի հ աւ ա ս ի ց, պ է տ ք է ա ո ո ղ ջ ո թ ի լ ու ն է լ ու ն ե ն ա լ:
Ց կ ար մ ար դ ր, որ ք ա ն է լ ն ա մ ե ծ հ աւ ա ս ու ն ե ն ա յ, դ ժ ու ա
ր ու թ ե ա մ ը կ ը ն ս տ է գ ի ը բ կ ար դ ա լ ու 13 ժ ա մ ա շ խ ա տ ե
լ ու ց յ ե տ օ յ: Մ ի ն չ գ լ ե ու բ ա ն ո ղ ը ն ե ռ ի ն ու ս ա ն ե լ ա ն հ ր ա
ժ ե շ տ է: Ա ո ա ն ց դ ր ա ն ն ր ա ն ք չ ե ն կ ար ո ղ ա ղ ա տ վ ե լ կ ա
պ ի տ ա լ ի ս ա ն ե ռ ի լ ու ծ ի ց: Մ ի ն չ եւ ա ն գ ա մ աւ ե լ ի: Ո Ր չ ա փ
շ ա տ ժ ա մ ա ն ա կ տ եւ է, ն օ յ ն չ ա ի աւ ե լ ի կ ը ծ ա ն ր ա ն ա յ բ ա ն
ւ ո ղ ը ն ե ռ ի վ ի ճ ա կ ը, ե թ է ն ր ա ն ք չ ա շ խ ա տ ե ն ի ը ե ռ ի ն ե ռ ի կ ա յ
կ ար դ ու կ ա ն ո ն ի ց ա ղ ա տ վ ե լ մ ի ա ն գ ա մ ի ց ը ն գ մ ի շ տ: Ա յ Ղ
է լ ա պ ա ց ու ց վ ա ծ ու հ ա ս տ ա տ վ ա ծ է գ ի տ ու թ ե ա մ ը:

*) Եւ դ ա է լ մ ի խ օ ս ք է, որ ա ս վ ու մ է — տ ա ժ ա
ն ա կ ի ր ա շ խ ա տ ա ն ք: Ի ս կ ա պ է ս տ ա ժ ա ն ա կ ի ր ն ե ը ն
ա մ ե ն տ ե ղ ա ղ ա տ բ ա ն ո ղ ը ն ե ռ ի ց ք ի չ ե ն ա շ խ ա տ ու մ: Եւ ը ս
տ է պ ի ս կ կ ե ռ ա կ ը վ ու մ ե ն աւ ե լ ի լ աւ, ք ա ն այ դ ա ղ ա տ, ո չ
ո ք ի ա ո ջ եւ եւ ո ջ ն չ ո վ յ ա ն ց ա պ ար տ չ ե ղ ա ծ մ ար դ ի կ ր:

Ա ր եւ մ ա տ ե ա ն Եւ ը ղ ո պ ա յ ի ու Ա մ ե ռ ի կ ա յ ի բ ա ն ո ղ ը ն ե ռ ն այ դ
բ ո ղ ը ը հ ա ս կ ա ց ե լ ե ն: Ա յ Ղ պ ա տ ա ծ ա ո լ է լ ն ր ա ն ք պ ա
հ ա ն ջ ու մ ե ն ա շ խ ա տ ա ն ք ի օ Ր ա յ կ ար ճ ա ց ն ե լ ը մ ի ն չ եւ ու թ
ժ ա մ: Մ ի ա ն գ ա մ բ ա ն ո ղ ը ն ե ռ կ ը հ ա ն ե ն այ դ կ է տ ի ն, այ ն
ժ ա մ ա ն ա կ գ ը ը ծ ե ռ ն ա ո ա ջ կ ե ռ թ ա ն ո չ թ է հ ի մ ա կ ա յ պ է ս:
Ա յ ն ժ ա մ ա ն ա կ ն ե ռ ի կ ա յ հ ա ս ար ա կ ա կ ա ն կ ար դ ու կ ա ն ո ն
այ լ եւ ս ե ռ կ ար գ օ յ ու թ ի լ ու ն չ ե ն ու ն ե ն ա լ:

Ու շ ա ղ ր ու թ ի լ ու ն դ ար ձ ր է ք, որ ու թ ժ ա մ ա լ ա յ օ Ր ը պ ա
հ ա ն ջ ու մ ե ն ո չ թ է այ ս կ ա մ այ ն ե ռ կ ը ի բ ա ն ո ղ ը ն ե ռ ը, այ լ
կ ա տ ար ե լ ա պ է ս ա մ բ ո ղ ջ ք ա ղ ա ք ա կ ը թ վ ա ծ ա շ խ ա ր հ ի բ ա ն
ւ ո ղ ը ն ե ռ ը: Մ ի ա յ ն յ ե տ ը ն կ ա ծ, ք ի չ ք ա ղ ա ք ա կ ը թ վ ա ծ ե ռ կ ը ը
ն ե ռ ու մ ն է, որ դ ր ա մ ա ս ի ն խ օ ս ք չ ք կ ա յ: Բ այ ց եւ այ դ ա լ ի
ս ի ե ռ կ ը ն ե ռ ու մ կ ար դ կ ա ն ո ն է լ ու ը ի շ տ ե ս ա կ է: Ա յ ն
տ ե ղ կ ա պ ի տ ա լ ի ս ա ն ե ռ ք ի չ կ ա ն, ք ի չ ե ն վ ար ձ ու բ ա ն ո ղ
ն ե ռ ը: Ու թ ժ ա մ ա լ ա յ օ Ր այ ն տ ե ղ պ ա հ ա ն ջ ո ղ է լ չ ք կ ա յ:

Ա ն գ լ ի ա կ ա ն բ ա ն ո ղ ը ն այ ն ա կ ս չ է ա պ ը ու մ, ի ն չ ա կ է ս ա պ
ր ու մ է գ ե ռ մ ա ն ու կ ա ն բ ա ն ո ղ ը, գ ե ռ մ ա ն ա կ ա ն այ ն ա կ է ս չ է
ա պ ը ու մ, ի ն չ ա կ է ս Փ ը ա ն ս ի ա կ ա ն ը, կ ա մ ի տ ա լ ա կ ա ն ը: Բ այ ց չ ք
ն ա յ ա ծ դ ր ա ն, ա ն գ լ ի ա կ ա ն բ ա ն ո ղ ը գ ա ն վ ու մ է է ա պ է ս
մ ի է եւ ն ո յ ն դ ը ու թ ե ա ն մ է ջ ի ն չ օ Ր գ ե ռ
մ ա ն ա կ ա ն ը, Փ ը ա ն ս ի ա կ ա ն ը կ ա մ ի տ ա
լ ա կ ա ն ը: Ն ր ա թ շ ն ա մ ի ն մ ի եւ ն օ յ ն է — տ ե ը, գ ը ը ծ ա
ր ա ն ա տ ե ռ ը: Ն ր ա ն ա պ ա տ ա կ ը մ ի եւ ն օ յ ն է — ձ ե ո ք բ ե ռ ե լ
այ ն ա լ ի ս ի հ ա ս ար ա կ ա կ ա ն կ ար դ ու կ ա ն ո ն, որ ն ր ա ն ց՝ բ ա ն
ւ ո ղ ը ն ե ռ ի ն դ ար ձ ն է ն օ յ ն ի ր ա ն ց տ ե ռ ը: Ա հ ա ի ն չ ու հ ա մ ար
ա մ ե ն տ ե ղ գ ը ը ծ ը հ ա ս կ ա ց ո ղ բ ա ն ո ղ ը ն ե ռ մ իւ ս ե ռ կ ը ն ե
ր ի բ ա ն ո ղ ը ն ե ռ ի ն ն կ ա տ ու մ ե ն ի բ ե ե ի ր ա ն ց ը ն կ ե ռ ու ե ղ
բ ա յ ը ն ե ռ: Ն ր ա ն ք օ գ ն ու մ ե ն մ ի մ ե ա ն ց: Ա ն ց ե ա լ տ ար ի Ֆ ր ա ն
ս ի ա յ ու մ ա ի է լ ի (թ իւ լ ի) գ ը ը ծ ար ա ն ն ե ռ ու մ գ ը ը ծ ա ղ ու լ
պ ա տ ա հ ե ց: Ա ն գ լ ի ա կ ա ն տ իւ լ ի գ ը ը ծ ար ա ն ն ե ռ ի բ ա ն ո ղ ը ն ե ռ ը
ս տ ա կ ու ղ ար կ ե ց ի ն Փ ը ա ն ս ի ա կ ա ն գ ը ը ծ ա ղ ու մ ա ն ո ղ ը ն ե ռ ի ն՝
ն ր ա ն ց օ ղ տ ա լ ու եւ օ գ ն ե լ ու հ ա մ ար: Յ ե տ օ յ գ ը ը ծ ա ղ ու լ

եղաւ անգլիական բանւորների կողմից: Նրանց ոյժ տվին ու օգնեցին Ֆրանսիականները: Եւ դա հազարէկէ չէ: Բանւորները դրանից էլ աւելի են անուժ: Այս տարի գարնան Պարիզում կայացաւ զանազան երկրների (գլխաւորապէս Բելգիայի, Ֆրանսիայի, Անգլիայի, Գերմանիայի) ածխահանքերի բանւորների ժողովը: Ժողովում որոշվեց կազմել մէկ ընդհանուր մեծ միութիւն բոլոր քաղաքակրթված երկրների այդ կարգի բանւորներին: Երբ այդպիսի միութիւն չի, բոլոր երկրների ածխահանքերի բանւորները կը կազմեն մի դերդաստան: Ուր ինչ որ պատահէ, նրանք միմեանց կը պահպանեն, ոյժ կը տան, կօգնեն, եւ այդպիսով աւելի հեշտութեամբ կը մաքառեն իրանց տէրերի հետ:

Բոլոր քաղաքակրթված երկրների բանւորները պէտք է գործեն եւ արդէն ամեն կարեւոր դէպքերում գործում են համախոհ ու ընդհանուր կերպով: Առանց փոխադարձ օգնութեան ու պահպանութեան բանւորները երբեք չեն աջողիլ յաղթել տէրերին:

Ութժամեայ օրը ձեռք բերելու միջոց կայացաւ 1889 թ. Պարիզում բանւորների միջազգային ժողովում: Միջազգային ժողովներ կոչվում են այն ժողովները, ուր գումարվում են ոչ թէ մի, այլ շատ տէրութիւնների պատգամաւորները: Պարիզի բանւորական միջազգային ժողովում (կոնգրէսում) գանձվում էին պատգամաւորները հետեւեալ երկրների բանւորների կողմից՝ Անգլիայի, Գերմանիայի, Աւստրիայի, Բելգիայի, Իտալիայի, Հոլանդիայի, Սպանիայի, Շվեյցարիայի, Գաւնիայի, Ամերիկայի եւ այլն:

Պարիզի ժողովը վճռեց, թէ (ամեն տարի Ապրիլի 19 (Մայիս 1 արտասահմանեան օրացոյցով—Ն. Տ.) բոլոր երկրների բանւորներն իրանց կառավարութիւններից կը պահանջեն այնպիսի մէկ օրէնքի հաստատումն, որը բանւորական օրը կը սահմանափակէ մինչեւ ութ ժամ: Կօնգ-

րէսը չը վճռեց, թէ ինչ եղանակով պէտք է պահանջեն բանւորներն այդ օրէնքը: Այդ կէտը պէտք է որոշեն իրանք իրանց համար ամեն-մի երկրի բանւորներն առանձնապէս: Գրեթէ ամեն տեղ բանւորները որոշել են Ապրիլի 19-ի օրը չաշխատել: Եւ ահա ինչու այդ օրը մենք անուանեցինք համաշխարհային օրը: Մի քանի երկրներում բանւորները պարլամենտներին (ազգային ժողովներին) ներկայացնում են նաեւ ինչ որ պարտաւոր, որոնց մէջ առաջ են դնում իրանց պահանջները: Աւերապէս, այդ օրն ամեն տեղ ժողովրդային ժողովներ, գումարումներ են տեղի ունենում, որտեղ հասարակութեանը բացատրվում է ութժամեայ օրույ օգուտը: Այդպիսի ժողովներ երբեմն գումարվում են բաց երկնքի տակ, հրապարակների վրա կամ պարտեզներում: Պատահում է որ այդտեղ ներկայ է լինում հարիւր հազար բազմութիւն (օրինակ Անգլիայում): Շատ անգամ այդ հարիւր հազար բազմութիւն բանւորները կանոնաւոր կարգերով, դրօշակներով եւ երաժշտական խմբերով անցնում են փողոցներով, ցոյց եւր են անում: Մինչեւ հիմա այդպիսի ցոյցեր ամենից լաւ աջողվել են Անգլիայում ու Աւստրիայում:

Բանւորները ինքրագրերով պարլամենտներին, ազգային ժողովներին են դիմում նրա համար, որ այս վերջիններն են օրէնքներ սահմանում: Իսկ բանւորներն ուզում են, որ իրանց աշխատանքի օրը օրէնքով լինի կը ճատված: Այդ դէպքում առանց օրէնքի նպատակին չեն հասնիր: Եթէ օրէնքը չարգիլէ գործարանատէրերին ութ ժամից աւելի աշխատացնել բանւորներին, այն ժամանակ սրանք չեն կարող ձեռք բերել ութժամեայ օրը: Միշտ կը գանձեն այնպիսի գործարանատէրեր, որոնք կարող կը լինեն հրապուրել կամ ստիպել իրանց բանւորներին աւելի աշխատելու: Այդ բանւորները կը վնասն

Թէ իրանց, Թէ ուրիշներին, կը փչացնեն ամբողջ գործը: կը խանգարեն բանւորներին ձեռք բերել ութժամեայ օրը: Ռուս մարդուն ութժամեայ օրը կարող է բոլորովին անկարելի թւալ: Էլ ինչ խօսել ութժամեայ օրւայ մասին, երբ ներկայումս աշխատանքի օրը հասնում է մինչեւ 14 ժամի: Բայց արտասահմանում աշխատանքի օրն աւելի կարճ է, քան Ռուսաստանում: Անգլիայում բանւորներն աշխատում են 24 ժամայ մէջ 10 ժամից ոչ աւելի: Շվեյցարիայում օրէնքով աշխատանքի օրը 11 ժամ է (ձիշդ է, այդ օրէնքը ստեպ զանց է առնվում, չէ գործադրվում): Գերմանիայում այդ կէտն այլ եւ այլ կերպով է լինում, տեղ - տեղ աշխատանքի օրը գերմանացիների մօտ Ռուսաստանում եղածից կարճ չէ: Իսկ առհասարակ Գերմանիայում աշխատանքի օրն աւելի կարճ է, քան Ռուսաստանում: Բայց ահա Ամերիկայում, տեւր ու ն ա կ ա ն գործարաններում արդէն հիմա էլ աշխատում են օրական ութ ժամից ոչ աւելի: Ամերիկական բանւորները եւրոպականներից դեռ առաջ սկսել են պահանջել ութժամեայ օրը բոլոր մասնաւոր գործարաններին նկատմամբ եւս: Եւրոպական բանւորները ոչինչ չափ չունեն ամերիկականներից յետ մնալու: Միանգամից չէ, որ բանւորները կարող կը լինեն ձեռք բերել ութժամեայ օրը: Առաջին անգամին գործարանատէրերը կաշխատեն հաշտվել նրանց հետ աւելի քիչ զիջումով: դիցուք, կառաջարկեն նրանց տասնութամեայ օր: Այդ էլ վատ չի լինի: Բայց բանւորները չեն բաւականանալ դրանով եւ կը պահանջեն աշխատանքի օրւայ նոր կարճացում: Վերջապէս, կը հասնեն ութժամեայ օրւան: Թէ ինչպիսի ընթացք կը բռնեն նրանք դրանից յետոյ — ցոյց կը տայ ժամանակը: Գուցէ բանւորները պահանջեն աշխատանքի օրը կարճացնել մինչեւ վեց ժամ: Բայց եւ գուցէ նրանց մեծամասնութիւնը մինչեւ այդ ժամանակներն այնքան կը զար-

գանայ, որ բոլորովին կը փրկվէ, կաղատվէ իր տէրերի շնից: կը կազմակերպէ նոր, սօցիալիստական կարգ ու կանոն, որտեղ վարձու բանւորներ այլ եւս չեն լինիլ: Բոլոր ընդունակ մարդիկը կաշխատեն, կը բանեն եւ ոչ Թէ տէրերի, այլ իրանց համար, ամբողջ հասարակութեան համար, որից էլ կը ստանան իրանց ապրուստի բոլոր միջոցները: Այն ժամանակ արդէն կերեւայ, Թէ օրական բանի ժամ պէտք է աշխատէ, բանէ իւրաքանչիւրը:

III.

Այժմ ընթերցողը հասկանում է, Թէ ինչու համար են բանւորները պահանջում ութժամեայ օրը: Այժմ նա գիտէ, Թէ ինչ միտք ունի 19 Ապրիլ (1 Մայիսի) բանւորական համաշխարհային տօնը: Բայց գուցէ նա լսել է, որ այդ օրն արեւմտեան Եւրոպայում ամեն տեղ բանւորների դէմ զօրքեր են հանում: Գուցէ նա կարդացել է, Թէ ինչպէս Ֆրանսիայի մի փոքրիկ բաղաբում Ֆուրմի դիւնորներն այս տարի ջարդել սպանել են շատ բանւորներին (դրանց մէջ կային նաեւ կիներ, երեխաներ) այն պատճառով, որ նրանք պահանջում էին ութժամեայ օրը: Եւ գուցէ նրան անհասկանալի է, Թէ ինչպէս կարող են այդպիսի բաներ պատահել հանրապետութեան մէջ: Կամ Թերեւս ոչինչ նշանակութիւն չունի ազատութիւնը: Կամ Թերեւս ձիշդ են ասում այն մարդիկը, որոնք հաւատացնում են բանւորներին, Թէ ազատութիւնը նրանց համար ոչ լաւ է, ոչ էլ վատ: Ոչ, այդ մարդիկը սխալվում են: Ազատութիւնը մեծ բան է: Առանց ազատութեան ֆրանսիական բանւորների բանը շատ աւելի վատ կը լինէր: Հիմա

նրանք իրաւունք ունեն միութիւններ կազմել, գումարել ժողովներ, հրատարակել իրանց բանւորական լրագիրները: Ֆրանսիական բանւորներին չէ կարելի արտօրել կամ բանտ նստեցնել վարչական կարգադրութեամբ, այսինքն ոստիկանութեան ցանկութեամբ: Նրանց հետ պէտք է օրէնքով գործ տեսնեն: Դա՛ մէկ: Բացի դրանից, օրէնքն էլ ֆրանսիայում բանւորներին տալիս է աւելի, ազատութիւն, քան Ռուսաստանում: Ֆրանսիական բանւորը — քաղաքացի է եւ ոչ թէ պարզ բնական չ, հպատակ: Նա ընտրում է երեսփոխաններ պարլամենտ, ազգային ժողով ուղարկելով, իսկ պարլամենտը երկրի բարձրագոյն իշխանութիւնն է: Նա կարող է դատաստանի ենթարկել ինչ մինիստրի (նախարարի) որ ուզէ: Ճիշդ է, Ֆրանսիական պարլամենտում երեսփոխանների, պատգամաւորների, հագին մեծամասնութիւնը հակված է տէրերի, ունեւորների կողմը: Եւ հէնց այդ պատճառով էլ այդ պարլամենտը գոյում է միշտ այն մինիստրներին (նախարարներին), որոնք հրամայում են գնտակահարել բանւորներին: Միայն պարլամենտի (ազգային ժողովի) պատգամաւորների ընտրութիւնը կախված է ժողովուրդից: Այժմ իրանք բանւորները (գիւղացիները հօ արդէն յայտնի է) պարլամենտ ստեպ ուղարկում են այնպիսի մարդկանց, որոնք ամեն կերպ ջատագովում են հարուստներին շահերը: Բայց, նախ, մինչեւ իսկ այդ անսակ պատգամաւորները (երեսփոխանները) չեն համարձակվել այն աչքով նայել բանւոր ժողովուրդի վրա, ինչ աչքով նայում են նրան այդ պատգամաւորների նման մարդիկը Ռուսաստանում: Իսկ երկրորդ՝ ո՞վ է խանգարում ժողովուրդին լաւ պատգամաւորներ ուղարկել պարլամենտ: Նրան խանգարում է աղքատութիւնն ու անգիտութիւնը: Բայց դա անուղղելի ցաւ է: Երբ բանւորներն աւելին կիմանան, այն ժամանակ զանազան խաբէբանները կը դադարեն նրանց քթից քաշ

տալ: Այն ժամանակ բանւորները պարլամենտ կուղարկեն իրանց իսկական բարեկամներին: Եւսկ յետոյ կը գայ ժամանակը, երբ բանւորներն այն աստիճան կը զօրանան, որ կը կազմեն իրանց սեփական, յեղափոխական բանւորական պարլամենտը, որը եւ կը հիմնէ ու կը կարգաւորէ հասարակական նոր կազմակերպութիւնը: Ի հարկէ, առանց կուռի այդ բանը չի իրագործվել: Ե՛հ, ինչ անենք: Դա օգտաւէտ կուռ կը լինի: Նա կը բերէ բանւորներին կատարեալ աղատութիւն: Բանը միայն նրանումն է, որ շուտով հասնէ այդ վերջին կուռի ժամանակը: Իսկ որքան շատ գիտենան, որքան շատ զարգանան բանւորները, այնքան էլ շուտ կը գայ այդ ժամանակը: Իսկ հանրապետութեան մէջ, ազատութիւն ունենալով, նրանք աւելի դիւրին կերպով կարող են սովորել, ուսանել ու զարգանալ, քան այնպիսի հասարակական կազմակերպութեան մէջ, ինչպէս Ռուսաստանը (եւ Թիւրքիան): Ուրեմն, բանւորների համար շատ օգտաւէտ է հէնց այնպիսի ազատութիւնն էլ, ինչպիսին գոյութիւն ունի այժմեան ֆրանսիայում: Որտեղ կառավարութիւնը գտնուում է բուրժուազիայի ձեռքը: Այդպիսի ազատութիւնը, այսպէս կամ այնպէս, շատ աւելի լաւ է, քան ուսական (եւ տաճկական) ստրկութիւնը: Եւ գլխաւորապէս լաւ է նա այն պատճառով, որ արագ կերպով մտտեցնում է բանւորների կատարեալ ազատման ժամանակը:

Մ Ի Գ Լ Ո Ւ Խ

Գ. ԱՔՍԵԼԲՕԳԻ

«ԲԵՆԻՈՐԱԿԱՆ ԶԱՐԲՈՐԾ» ԳՐՈՒԱԾՔԻՑ.

(Թարգմանութիւն)

Բացի Ռուսաստանից եւ մէկ էլ Տաճկաստանից, Եւրոպայում չը կայ ոչ մի տէրութիւն, որտեղ թագաւորը կամ կայսրը ճանաչվէր կատարեալ ու ինքնիշխան տէր երկրի ու նոր բնակիչներին: Ֆրանսիայում ու Շվեյցարիայում թագաւորներ ամենեւին չը կան, եւ տէրունական գործերը կառավարում են միայն ժողովրդից ընտրվածները: Իսկ Անգլիայում, Բելգիայում, Շվեյցիայում, Իտալիայում եւ այլն թէեւ թագաւորական իշխանութիւնը դեռ եւս մընացել է, բայց նա բոլորովին չունի այն ոյժն ու նշանակութիւնը, ինչ մեզ մօտ (Ռուսաստանում): Առանց պարլամենտի (ընտրվածների, պատգամաւորների ժողովի), ինքնագլուխ կերպով թագաւորներն այդ երկրներում իրաւունք չունեն օրէնքներ հաստատել, ոչ էլ մինչեւ անգամ նշանակել տէրութեան ամենաբարձր պաշտօնեաներին — մինիստրներին (նախարարներին): Որքան մեծ լինի այդ տէրութիւնների տարբերութիւններն միմեանց մէջ, այնուամենայնիւ նրանք ամենքը նման են միմեանց այն կողմից, որ այդ երկրներում բոլոր հասակաւոր մարդիկը ճանաչվում են իր թեւ քաղաքացի եւ ոչ «Տըպատակ» ցարի, որ մեծարվում է «աստուծոյ օ-

ճեալ», ածականով: Եթէ ոչ իրապէս, գէթ օրէնքով այդ երկրներում տէրութեան օրէնադիրներն ու կառավարիչները համարվում են ազգի կամ գոնէ նրա բարձր դասակարգերի յանձնառու պատգամաւորներ, գործադրողներ ազգի «բարձրագոյն» կամբի: Այդ կամբի ուղղակի ներկայացուցիչը նկատվում է պարլամենտը: Բայց եւ ինքն ժողովուրդն իրաւունք ունի ժողովներում եւ մամուլի մէջ (լրագրներում ու գրքերում) բացարձակաբար յայտնել իր ցանկութիւնները, անել զանազան պահանջներ եւ քննադատել որպէս կառավարութեան կարգադրութիւնները, նոյնպէս եւ այն օրէնքները, որ մշակվել են պարլամենտում: Այդպիսով, մինչդեռ մեզ մօտ (Ռուսաստանում) բնակիչները պարտաւոր են, ամենախիստ պատիժների երկիւղից, հլու կերպով հնազանդվել ցարի ու նրա պաշտօնեաների կամբին, եւ, որպէս «հաւատարիմ հպատակներ», անարտօնել կերպով տանել ստիկանութեան, ժանդարմների եւ ուրիշների կամայականութիւնը, Եւրոպայի այլ երկրներում (բայց, ի հարկէ, Թիւրքիայից), քաղաքացիներն ուղղակի կամ կողմնակի կերպով մասնակցութիւն ունեն տէրունական գործերի կառավարութեան մէջ եւ իրաւունք ունեն բացարձակաբար ձգտելու այլ եւ այլ փոփոխութիւններ ձեռք բերել տիրապետող հասարակական կարգերում: Ամենագլխաւոր միջոցներից մէկը, որի օգնութեամբ ազատ տէրութիւններում քաղաքացիներն աշխատում են ազդել հասարակական գործերի կառավարութեան վրա եւ ընդհանրապէս ձգտում են իրանց կեանքում այլ եւ այլ բարենորոգումներ անելու, — դա մի ու թիւնն էր նաեւ (partis, պարտիաները), այսինքն մի եւ նոյն նպատակներ ու հայեացքներ ունեցող մարդիկը միանալով, կազմում են առանձին բնակչութիւններ: Այդ միութիւնները բաւական բազմատեսակ են, որպէս իրանց անդամների կազմութեամբ,

նոյնպէս այն նպատակներով, դէպի որոնց ձգտում են նրանք: Իրանց այդ բազմատեսակ լինելովը հանդերձ, նրանց, սակայն, կարելի է բաժանել երկու գլխաւոր կարգի. 1) բ ու ը ժ ու ա զ ա կ ա ն ն ե թ ը եւ 2) բ ա ն լ ո թ ա կ ա ն ն ե թ ը: Նրանց այդպիսի բաժանման պատճառը կայանում է հետեւեալի մէջ:

Այդ տէրութիւնների ազգաբնակութիւնը բաժանվում է երկու մասի. աշխատող ընդհանրութեան, որ կազմված է բնակիչների ահագին մեծամասնութիւնից, եւ չաշխատողների, որ կազմում է փոքրամասնութիւնը: Աշխատողների ահագին մեծամասնութիւնը բանում է մինչեւ ուժասպառ լինելու աստիճան եւ այդուհանդերձ ապրում է աղքատութեան մէջ, միշտ կրելով նեղութիւն ու զրկանք: Մինչդեռ չաշխատող փոքրամասնութիւնը ապրում է լիութեան ու հարստութեան մէջ: Այն ամենքը, որ ճշմարտութեան առջեւ դիտմամբ աչք չեն ծածկում, գիտեն իրանց անձնական փորձից, թէ ինչու մի մասը, չաշխատելով կարող է մինչեւ իսկ հարստանալ եւ ինչու միւս մասը, չը նայած ամենածանր աշխատութեան, թըշուառութեան մէջ է: Ամեն տեղ մենք տեսնում ենք, ինչպէս կ ու լ ա կ ն ե թ ը (accapareurs), վաշխառուները, գործարանատէրերն ու հողատէրերը, մի խօսքով, ինչպէս փողաւոր ու հարուստ մարդիկը, որ սեփականատէր են աշխատութեան գործիքների եւ առհասարակ նրա բոլոր միջոցների, *) բազմատեսակ եղանակներով իւրացնում են գիւղացիների, մանր արհեստաւորների ու պարզ բանւորների աշխատանքի արդիւնքները:

*) Աշխատութեան միջոցներ կոչվում են — հողը, մեքենաները, գործիքները, գործարանները, երկաթուղին, շոգենաւը, հում նիւթը եւ այլն:

Բայց արդէն առաջուց կարելի է ասել որ բնակիչների չաշխատող մասի լիութիւնն ու հարստութիւնն իրան աղբիւր կարող է ունենալ միայն բանող մասի աշխատութեան եւ որ, ընդհակառակն, վերջինիս կարիքի ու աղքատութեան պատճառը չէ կարող այլ բանում կայանալ եթէ ոչ նրանում, որ ուրիշ մարդիկ իւրացնում են նրա աշխատութեան արդիւնքը: Չէ որ միայն աշխատանքով են կարող արդիւնաբերվել մարդկային գոյութեան բոլոր առարկաները (բացի, ի հարկէ, արեւից, օդից եւ բուսական ու կենդանական աշխարհի գոյութեան նոյնանման պայմաններից) եւ ամեն տեսակ հարստութիւնները: Պարզ է, ուրեմն, որ եթէ բնակիչների ամբողջ խաւեր ապրում են լիութեան ու զեղխութեան մէջ առանց աշխատելու, այն ժամանակ դրանց բարեկեցութեան ու հարստութեան աղբիւրը կարող է լինել միայն բնակիչների մնացած մասի աշխատութիւնը: Քաղաքացիների մեծամասնութեան էքսպլուատացիան (չահագործված լինելը) ու աղքատութիւնը յայտնվում է պայման փոքրամասնութեան բարեկեցութեանը եւ մինչեւ անգամ հարստանալուն: Այդ երեւում է մանաւանդ այն երկրներում, որտեղ մեքենաներն ու աշխատութեան եղանակների ուրիշ չափազանց կատարելագործութիւնները խիստ մեծացրել եւ շարունակ մեծացնում են աշխատանքի արդիւնքը եւ աշխատողի աշխատանքի արդիւնքը, այնպէս որ, օրինակ, միջին հաշուով, մէկ աշխատաւորը մէկ օրւայ բնութացրում արդիւնագործում է 10 կամ 20 անգամ աւելի բան, դիցուք, մօտ 100 տարի սրանից առաջ: Չը նայած, սակայն, աշխատանքի արդիւնաբերական ոյժի կամ նրա «չահեկանութեան», — ինչպէս շատերն արտայայտվում են անձիշդ կերպով, — այդպիսի սոսկալի աճելուն, մենք տեսնում ենք, որ այն բաժինը, ինչ հասնում է աշխատաւոր բնակիչներին իրանց մի տարւայ մէջ

արգիւնագործած առարկաներից, ոչ միայն չէ աւելա-
նում, այլ ընդհակառակն, նկատելի կերպով քիչանում
է: Այսպէս, օրինակ, մի քանի գրողների արած հաշուով,
Անգլիայում 50 տարի առաջ ամբողջ բանւոր կլասը
(գասակարգը) ստանում էր նոյն իր աշխատանքով տարեկան
արգիւնագործածի մէկ - երրորդ մասից աւելի, մինչդեռ
այժմ նա ստանում է ընդամենը միայն մօտ մի քառորդը:
Իւրաքանչիւր տէրութեան բնակիչները բաժանվում
են, այդպիսով, երկու, միմեանց հակառակ ու թշնամա-
կան որոշ մասի. մէկը կազմված է ուրիշի աշխատանքն
էքսպլուատացիա անողներից (չահագործողներից), երկ-
րորդը — շահագործվողներից (էքսպլուատացիային ենթա-
կայ եղողներից): Առանձին պարզութեամբ դա նկատ-
վում է այն երկրներում, որտեղ արգիւնագործութիւնն ու
առեւտուրն առաւելապէս զարգացած են — Անգլիայում,
Բելգիայում, Վերմանիայում ու Ֆրանսիայում — ուր բը-
նակիչները, կարելի է ասել, կազմված են մի կողմից՝
փոքրամասնութիւնից — գործարանատէրերից, արհեստա-
նոցի տէրերից, հողատէրերից, երկաթուղիական ընկերու-
թիւնների հարուստներից եւ այլն, որոնց մօտ վարձով աշ-
խատում, բանում են հարիւրաւոր ու հաղարաւոր բան-
ւորներ, իսկ միւս կողմից — ահագին մեծամասնութիւն
կազմող մարդերից, որոնք կեանքի այլ միջոց չունեն, բա-
ցի սեփական բանող ղյժի ծախսէն ուրիշներին: Ի հար-
կէ, դրանց հետ միասին գոյութիւն ունեն գեռ բա-
ւական մեծաթիւ մանր սեփականատէր-գիւղացիներ ու
արհեստաւորներ: Բայց նախ՝ յայտնի պատճառներով, ու-
րոնց մասին այստեղ խօսել չենք կարող այդ մանր սեփակա-
նատէրերի թիւը տարից տարի քիչանում է եւ նրանց
վիճակն օրից օր դառնում է աւելի ու աւելի խախտա-
Իսկ երկրորդ նրանցից մեծ մասն ինքնուրոյն է միայն առ-
երեւոյթս, մինչ իսկապէս աշխատում է գործարանատէ-

րերի, վաճառականների եւ այլ սեփականատէրերի հա-
մար: Գիւղացիների մի մասն, օրինակ, անվճարելի պարտ-
քերի տակ է մնում միշտ այլ եւ այլ վաշխառուների
ձեռքին, եւ տոկոսի անուան տակ տալիս է նրանց գրեթէ
այն բոլոր եկամուտը, որ ստանում է հողից. միւս մասն,
իրանց հողի չափերի անբաւականութեան պատճա-
ռով, հարկադրված է ուղղակի բանել վարձով կամ դը-
րացի հողատէրերի ու արհեստանոցի տէրերի մօտ, եւ
կամ երթալու՝ աւելի հեռու տեղեր գործ գտնելու: *) Իսկ
ինչ վերաբերում է իբր ինքնուրոյն արհեստաւորներին, դը-
րանցից գրեթէ մեծ մասը, ուստի անային արգիւնաբերող-
ների նման կատարեալ կախում ունի առեւտրականներից ու
գործարանատէրերից: Վերջապէս, որպէս արդէն նկա-
տեցինք, այդպիսի առերեւոյթս ինքնուրոյն սեփականատէ-
րերի թիւն էլ տարից տարի քիչանում է, որովհետեւ
նրանք աւելի ու աւելի անցնում են այն բանւորների
կարգը, որոնք ցկեանս վարձու կերպով աշխատում են
գործարաններում, արհեստանոցներում, հանքերում եւ այլն:

Մենք կարող ենք, այդպիսով, առանց չափազանցու-
թեան ասել, որ ամենից աւելի առեւտրական ու արգիւ-
նաբերական երկրների բնակիչները բաժանվում են եր-
կու մասի, որոնցից մէկը — փոքրամասնութիւնն, ապրում
ու հարստանում է՝ բոլորովին չաշխատելով եւ կամ աշ-
խատելով շատ քիչ իսկ երկրորդ մասը — մեծամասնու-
թիւնն, աշխատում է ուժասպառ լինելու աստիճան, տա-
լով առաջինին հարստութիւններ, իսկ իրան — միայն
աղքատ միջոցներ ապրուստի համար: Առաջինը կազ-
մված է բանկատէրերից, վաճառականներից, գործարա-
նատէրերից, հողատէրերից, մի խօսքով, մարդերից, որոնք

*) Տես երես 45 — «Մասնութութիւն»:

յայտնի են «բուրժուազիայ» անուան տակ: Երկրորդը — գլխավորապէս վարձու աշխատաւորներէից, որոնք կոչվում են «պրօլէտարիներ» կամ «պրօլէտարիատ»: Բուրժուազիայի ու պրօլէտարիատի շահերի միմեանց մէջ ունեցած հակառակութիւնն ակնբերելի է առաջին հայեացքից: Բուրժուազիայի շահը կայանում է նրանում, որ պրօլէտարիատը կարելիին չափ աւելի ու լարված կերպով աշխատէ եւ որ նրա աշխատութեան արդիւնքների կարելիին չափ մեծ բաժինն անցնէ իր, բուրժուազիայի, ձեռքը: Իսկ պրօլէտարիների շահը կայանում է, ընդհակառակն, նրանում, որ աշխատեն ամբողջապէս կամ գէթ գլխավորապէս իրանց եւ ոչ թէ ուրիշների համար: Գործարանատէրերը, արհեստանոցի տէրերը, հարուստ հողատէրերն այդ պատճառով ամեն տեղ ձգտում են այնպիսի կարգերի կազմութեան ու հաստատման, որոնք միջոց կը տան ամենաշարմար ու ամենադիւրին կերպով էքսպլուատացիա անել (շահագործել) ուրիշի աշխատանքը: Մինչ բանւորներին մնում է, ընդհակառակն, ձգտել այդ էքսպլուատացիայի վերացման, կամ գոնէ ամեն կերպ ջանալ գէթ թեթեւացնել իրանց վիճակը:

Վերեւ արդէն մենք նկատեցինք, թէ ազատ տէրութիւններում համանման կարծիքների կամ համանման նպատակների տէր մարդիկը ստէպ միանում են, առանձին ընկերութիւններ, միութիւններ կամ կուսակցութիւններ կազմելով: Այնուհետեւ մենք ասացինք, թէ իրանց բազմաստեղծ լինելովը հանդերձ, այդ կուսակցութիւնները, սակայն, կարելի է բաժանել երկու գլխավոր կարգի վրա՝ բուրժուազական ու բանւորական: Հէնց քիչ վերեւ մեր բոլոր ներկայացրածներից այդ բաժանման միտքըն ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է: Որքան էլ այս կամ այն դէպքում միմեանցից տարբեր լինեն բուրժու-

ազիայի այլ եւ այլ մասերի շահերը, օրինակ, շահերը վաճառականների ու գործարանատէրերի, կրէդիտի (credit, վարկ) կարիք ունեցող հողատէրերի ու բանկատէրերի՝ որ փոխառութեամբ գրամեն տալիս, որքան էլ բուրժուազիայի զանազան խաւերի փոխադարձ շարքերութիւնները երբեմն լինում են թշնամական, բայց բանւորների վերաբերութեամբ նրանք կազմում են մեկ անբողջութիւն, մի կլաս (դասակարգ), որի գոյութիւնն ու հարստութիւնը հիմնված են աշխատանքի էքսպլուատացիայի վրա: Մի եւ նոյնը, միայն եւս աւելի մեծ աստիճանով պէտք է ասել բանւորների նկատմամբ, կամ պրօլէտարիների եւ դրանց վերաբերութիւնների մասին գէպի բուրժուազիան: Իբրեւ կլաս, որ ապրում է բանւորների աշխատանքի էքսպլուատացիայի միջոցով, բուրժուազիան ունի կատարելապէս առանձին շահեր ու նպատակներ: Վարձու աշխատաւորներն էլ հէնց ճիշդ այդպէս, իբրեւ մի կլաս, որ շահագործվում է բուրժուազիայով, անհրաժեշտաբար պարտաւորված են ձգտել գէպի այնպիսի նպատակներ, որոնք ամենից առաջ համապատասխան են իրանց շահին, որը, ինչպէս մենք արդէն գիտենք, կատարելապէս հակառակ է գործարանատէրերի, հողատէրերի եւ այլ սեփականատէրերի օգուտներին ու շահերին: Հետեւապէս, պարզ է, որ գրեթէ ամեն դէպքերում բանւորների եւ իրանց շահագործողների միացումը մի եւ նոյն միութիւններում նոյնպէս անհնարին ու անբնական է, որպէս գայլերի ու ուղխարների միացումը մի եւ նոյն հօտի մէջ: Բանւորներին, օրինակ, ձեռնրտու է ձեռք բերել աշխատանքի վարձի աւելացում եւ աշխատութեան ժամերի քիչացում: Բայց նրանց ջոզութիւնն այդ գործում փնաս է տէրերի շահերին: Հասկանալի է, որ այն դէպքում, երբ առաջինները կը կազմեն միութիւններ այդ նպատակին հասնելու համար, վերջին-

ներն իրանց հերթին չեն ուշանալ միանալ միմեանց հետ ընդհանուր ընդդիմութեան համար բանւորներին: Տէրերի այդ տեսակ ընթացքի օրինակներ բազմաթիւ են այն բոլոր երկրներում, որտեղ բանւորական կղաւթը (դասակարգը) կազմակերպված է առաւել կամ պակաս զօրաւոր միութիւններում եւ որտեղ տէրերին առանձին-առանձին շատ դժուար է մաքառել «ըմբոստ» աշխատաւորների դէմ:

Որպէս բուրժուազական, նոյնպէս բանւորական միութիւններում մենք պատահում ենք բաւական մարդիկ՝ գիտնական ու կրթված — պրոֆէսօրներ, ուսուցիչներ, փաստաբաններ, ինժեներներ, գրողներ, մի խօսքով անձեր, որոնք միատեղ կազմում են ի ն տ է լ ի գ ե ն ց ի ա ն, կամ իւրաքանչիւր տէրութեան բնակիչների ինտելիգենտ, կրթված խաւը: Ազգի այդ մասը, որպէս աւելի կրթված ու զարգացած, բնական կերպով յայտնւում է նրա առաջնորդը: Բայց որովհետեւ բոլոր տէրութիւնների բնակիչներն այժմ բաժանվում են շահագործողների ու շահագործվողների վրա, ուրեմն եւ բնակիչների կրթված կամ ինտելիգենտ խաւն ամեն տեղ բաժանվում է գլխաւորապէս երկու մասի. բուրժուազիայի կողմնակիցների եւ — բանւոր դասակարգի կողմնակիցների, թէ բուրժուազական եւ թէ բանւորական ինտելիգենցիայի վրա: Ահա թէ ինչու համար տեսնում ենք, որ տէրերի — գործարանատէրերի, հողատէրերի եւ այլն — միութիւնների գլուխ ստէպ կանգնած են գիտնական, գրող, փաստաբան մարդիկ... Եւ ճիշդ այդպէս է նաեւ բանւորական միութիւնների անդամների մէջ, եւ նրանց գլխին մենք տեսնում ենք կանգնած ո՛չ միայն հասարակ վարձու աշխատաւորներ, բայց եւ լրագիրների խմբագիրներ, գրքեր յօրինողներ, ուսուցիչներ, բժիշկներ եւ մինչեւ անգամ փաստաբաններ: Որքան զարգացած լինի բանւոր դասակարգը, նոյնքան շատ կը լինի

նրա մէջ այն մարդկանց թիւը, որ հասնում են բարձր կրթութեան եւ ունենում հմտութիւն ջատագովելու նրա շահերը մամուլում, ժողովներում, պարլամենտներում եւ այլն: Այսպէս Անգլիայում, Ֆրանսիայում ու Գերմանիայում բանւոր կղաւթի առաջնորդների մէջ մենք պատահում ենք միութիւններում, ժողովներում ու մամուլում մեծաքանակ մարդկանց, որոնք առաջ կազմարարներ, կոչակարներ, ծխախոտ շինողներ, գրաշարներ էին, եւ շատ անգամ ներկայումս էլ դեռ նոյն պարագմունքները շարունակող: Բայց բանւոր դասակարգի բացի այն առաջնորդներից, որ առաջացել են նոյն իսկ նրա շրջանից, նրա ինտելիգենցիայի շարքերում գտնվում են նաեւ բաւականաթիւ զարգացած մարդիկ, որ իրանց դիրքով պատկանում են եւ ունեւոր դասակարգերին, բայց որ թողել են զրանց եւ անցել վարձու աշխատաւորների կողմը: Եւ որքան բանւոր դասակարգն աւելի է զարգանում եւ միութիւնների մէջ կազմակերպվում, նոյնքան աւելանում է բուրժուազիայի կարգերից դէպի իր շրջանը, այսպէս ասած, փախչողների թիւը: Արդէն այժմ մենք տեսնում ենք, որ առաջադէմ երկրներում բանւոր ինտելիգենցիան ունի իր կարգերում այնքան ընդունակ ու բարձր կրթութեան տէր մարդիկ, որ նրանց հետ կուելը բուրժուազական ինտելիգենցիայի համար դառնում է աւելի ու աւելի դժուար:

Բանւորական ընկերութիւններն, ասացինք մենք, իրանց նպատակ ունեն՝ բարելաւել բանւոր դասակարգի վիճակը: Բայց դէպի այդ նպատակը նրանք ձգտում են շատ տարբեր ճանապարհներով. ոմանք, օրինակ, ջանք են անում փոխադարձ օգնութեան գանձարանների միջոցով գէթ փոքր ի շատէ թեթեւացնել իրանց անդամների վիճակը հիւանդութեան, գործ չեղած ժամանակ, մահուան դէպքում նրանց ընտանիքներին պահպանելու համար եւ

այլն: Աւրիշ ընկերութիւններ իրանց նպատակ են դնում կուել տէրերի հետ բանւորական վարձն աւելացնելու, աշխատանքի ժամանակը կարճացնելու, տուգանքների եւ առհասարակ գործարանատէրերի, արհեստանոցի տէրերի ու դրանց վերակացունների կամայականութիւնը վերացընելու համար: Իսկ աւելի զարգացած բանւորները գրտնում են, որ այդպիսի միջոցներն էլ չեն կարող վարձու բանւորների վիճակում լուրջ բարեխառութիւններ առաջացնել: Բացի առանձին տէրերի հետ կուելուց, նրանք անհրաժեշտ են գտնում առաջ բերել տէրութեան միջամտութիւնը յօգուտ բանւոր դասակարգերի: Այդ պատճառով նրանք միանում են այնպիսի ընկերութիւններում, որոնց նպատակը կայանում է բաղմնութիւ ժողովների, լրագիրների եւ խնդրագրերի կամ պահանջների միջոցով, որոնք կրում են բանւորների տասնեակ ու հարիւրաւոր հազար ստորագրութիւններ, ստիպել պարլամենտին ու կառավարութեանը սահմանել օրէնքներ բանւորական (աշխատանքի) օրւայ կարճացնելու, արհեստանոցների աւելի լաւ կառուցման մասին եւ այլն:

Եթէ մենք բաղդատելու լինենք այս վերջին ընկերութիւններն այն ընկերութիւնների հետ, որոնք ջանք են անում միայն իրանց անդամների պահպանութեան մասին հիւանդութեան, անգործ եղած ժամանակ եւ այլն, կը գտնենք հետեւեալ տարբերութիւնը նրանց մէջ: Աւերջինները հոգ են տանում մի մի այն իրանց անդամների մասին. նրանց միակ, կամ գէթ գլխաւոր նպատակը կայանում է նրանում, որ հատուցանեն որ եւ է ուղղակի օգուտ ան ձն ապէս իրանց անդամներին: Եւ այն միջոցները, որոնցով նրանք ձգտում են այդ նպատակի իրականացման, բացառապէս խաղաղ բնաւորութիւն են կրում: նրանք կռիւ չեն մղում ոչ իշխանութեան, ոչ տէրերի դէմ, այլ միայն աշխատում են նրա

մասին, որ իրանց անդամների դրամական ընդհանուր ջանքերով շատ դժուար հանգամանքներում թեթեւացնեն նրանց՝ նոյն անդամների՝ վիճակը: Արձուութեան համար՝ անուանենք այդ միութիւնները «Փոխադարձ օգնութեան ընկերութիւններ»:

Ինչ վերաբերում է այն միութիւններին, որոնք բանւորների շահերը պաշտպանում են ուղղակի կուով կառավարութեան ու տէրերի դէմ, ամենից առաջ ակնբերեւ է, որ իրանց գլխաւոր նպատակ նրանք դրած են ոչ միայն լոկ իրանց անդամների, այլ ամբողջ բանւոր դասակարգի օգուտը: Սակայն այդ միութիւններից մէկի կամ միւսի ջանքերը սակաւ անգամ են աջողութեամբ պսակվում: Շատ անգամ պատահում է, որ նրանց անդամները երկար տարիների ընթացքում միութիւնից ոչ միայն չեն ստանում ոչ մէկ օգուտ, այլ ընդհակառակն, դեռ ստիպված են կրել տէրերի ու կառավարութեան ամեն տեսակ հալածանքները, տանել ամեն տեսակ զրկանքներ եւ միութեան գանձարանին էլ տալ իրանց վերջին կօպէկները: Բայց եւ երբեմն, երբ շնորհով անդամների առկուտութեան ու անձնուրացութեան՝ այդպիսի միութեան աջողվում է ձեռք բերել մեծ ոյժ եւ իրականացնել տալ իր պահանջները այն ժամանակ տէրերի ու կառավարութեան դէմ տարած այդ յաղթութիւններից օգտվում է ամբողջ բանւոր դասակարգը կամ նրա մեծ մասը: Բանւորների վիճակում այդպիսի բարեխառմանը ձեռք բերելու համար, այդ միութիւնները պարտաւորված են լինում շարունակ պատերազմ մղել գործարանատէրերի ու կառավարութեան դէմ, եւ յամենայն դէպս միշտ պատրաստ լինել այդպիսի պատերազմի համար: Գործադուլներ, որ տեւում են երբեմն կէս տարի ու առաւել տէրերի կամ կառավարչական պաշտօնականների զեղծումների մասին յայանութիւններ լրագիրներում ու ժողովներում, այլ եւ այլ խնդրագրեր

ու պահանջներ ներկայացնել պարլամենտին, գործարանատէրերի կամ դրանց վերակացուների ապօրինի գործողութիւնները դատաստանին ենթարկել — այդպէս են մտաւորապէս այն միջոցները, որոնցով ներկայումս առաւել կամ պակաս ազատ երկրներում վերոյիշած միութիւնները ջատագովում են բանւոր դասակարգի շահերը: Այդպիսով այդ միութիւնները յայտնվում են իբրեւ բանւորների պատերազմական զօրազնդեր: Նրանք կազմում են պատերազմական ոյժն ազգի ճշնշոված մասի, որ բնակիչների ստոր դասակարգերի իրաւունքների ու շահերի համար շարունակ կռիւ է մղում ճնշողների դէմ: Այդ պատճառով խաղաղ «փոխադարձ օգնութեան ընկերութիւններից» զանազանելու համար նրանք կարող են կոչվել «կոււլի» ընկերութիւններ կամ միութիւններ:

Բանւորական «կուլի ընկերութիւններից» ամենեւին բոլորը չեն, որ իրանց գործունէութեան մէջ շատանում են միայն այնպիսի բարեփոխումների պահանջներով բանւորների վիճակում, ինչպէս աշխատանքի վճարի աւելացումն եւ այլն: Նրանցից աւելի համարձակները, որոնք իրանց կարգերում ունեն բանւոր դասակարգի ամենազարգացած ու ամենակրթված մասը, ձգտում են դէպի շատ աւելի կարեւոր փոփոխութիւնների հասարակական կազմակերպութեան մէջ: Նրանք ձգտում են կատարեալ վերացման այն կարգերի, որոնք ազգերին տանում են դէպի բաժանում երկու դասակարգի վրա — շահագործվողների ու շահագործողների: Նրանք կռիւ են մղում այնպիսի հասարակական կազմակերպութեան հաստատման համար, որի մէջ աշխատանքն ու նրա արդիւնքները հաւասարապէս բաժանվէին տէրութեան բոլոր բնակիչների մէջ: Նրանք ձգտում են ոչ թէ դէպի վարձու աշխատաւոր-

ների վիճակի «թեթեւացումն», այլ դէպի կատարեալ դադարումն վարձու աշխատանքի եւ դէպի այն, որ բնակիչների չաշխատող մասը իսպառ դադարէ իւրացնել բանող մեծամասնութեան աշխատանքի արդիւնքները: Մենք չենք սկսիլ այստեղ ցոյց տալ կուլիութեան միջոցների ու ճանապարհների այն տարբերութիւնը, որ գոյութիւն ունի բանւոր դասակարգի այդ աւելի զարգացած մասի մէջ: Յիշատակենք միայն, որ վերջին տեսակի (կուլի) միութիւններում առաջին տեղը, իրանց անդամների թւով ու գիտակցութեամբ, բռնում են սօցիալ-դեմոկրատները (ընկերավարական-նամկավարականները): Զանազան երկրներում նրանք կրում են զականները: Զանազան երկրներում նրանք կոչվում են Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներում նրանք կոչվում են «Սօցիալ-դեմոկրատական կուսակցութիւն», իսկ իրանց անդամները — «սօցիալ-դեմոկրատներ», Ֆրանսիայում սօցիալ-դեմոկրատներն իրար հետ միացած կամ կազմակերպված են մէկ ընկերութեան մէջ, որ կոչվում է «Բանւորական կուսակցութիւն», իսկ Անգլիայում — միութեան մէջ՝ «Գեմոկրատական դաշնակցութիւն»: *)

Այս բոլորիս ասածներից երեւում է, որ չարաչար միայլվում են նրանք, որոնք «սօցիալ-դեմոկրատիստի» անունն տակ հասկանում են միայն Գեմոկրատիստի:

*) Հէնց այս վայրկեանիս կարդացինք այն լուրը, որ այդ միութեան անդամները եւս վճուել են իրանց կուսակցութիւնն անուանել «Սօցիալ-դեմոկրատական դաշնակցութիւն»:

Ծ. 4.

Սոյն գրուածքի բնագիրը լոյս է տեսել 1885 թ.

Ծ. Բ.

բանւորական կուսակցութիւնը: Սօցիալական դեմօկրատիան ամիփոփում է իր մէջ զանազան երկրների այն բոլոր ընկեթիւնները, որոնք—ինչպէս էլ որ լինի իրանց տեղական անունը—բանւոր դասակարգերի շահերի համար կռիւ են մղում նոյն ճանապարհներով, ինչ որ եւ Գերմանիայի բանւորական կուսակցութիւնը: Եւ որովհետեւ սօցիալիստական դեմօկրատիայի վարդապետութիւնները (ուսմունքները) հետեւողներ ունեն բոլոր զարգացած երկրներում, այդ պատճառով մենք կատարեալ իրաւունքով կարող ենք նրան կոչել չ ա մ ա շ խ ա ր չ ա յ ի ն:

Բանւոր դասակարգի բոլոր բազմատեսակ ձիգերը, որ միացած ոյժերով բերվում են այն կռիւ մէջ, որն ուղղված է տէրերի էքսպլոատացիայի դէմ, կազմում են այն, ինչ կոչվում է «բանւորական շարժում»: Այդ շարժման ճանապարհներն ու նպատակները լինում են շատ զանազան, նայած բանւորների զարգացման աստիճանին: Սօցիալական դեմօկրատիան իրանից ներկայացնում է բանւոր դասակարգի պատերազմական ոյժերի ամենաուսընթաց ու ամենադիտակցական զօրագունդը: Քայց որպէս զի լաւ ըմբռնել նրա կռիւ նպատակների ու միջոցների իմաստը, ամենից առաջ անհրաժեշտ է կազմել պարզորոշ հասկացողութիւն, թէ ինչ է առհասարակ բանւորական շարժում եւ ինչից է նա ծագում: Որքան էլ առաջին հասկացքից պարզ է թւում այդ հարցը, շատերը, սակայն, խիստ հեռու են նրա մասին պարզորոշ հասկացողութիւններ ունենալուց:

ՅԱՆՍՅՈՒԹԻՒՆ.

«Գիւղացիների մի մասն,—ասում է պ. Ա. Բրսելլոզը,—անվճարելի պարտքերի տակ է մնում միշտ այլ եւ այլ վաշխառուների ձեռքին եւ տոկոսի անուան տակ տալիս է նրանց գրեթէ այն բոլոր եկամուտը, որ ստանում է հողից. միւս մասն, իրանց հողի չափերի անբաւականութեան պատճառով հարկադրված է ուղղակի բանել վարձով կամ դրացի հողատէրերի ու արհեստանոցի տէրերի ձօտ, եւ կամ երթալու՝ աւելի հեռու տեղեր գործ գտնելու»: Այդ տողերը, որ վերաբերում են եւրոպական երկրների գիւղացի մանր սեփականատէրերի արդի վիճակին, նոյնքան վերաբերութիւն ունեն նաեւ հայ—տաճկահայ ու ռուսահայ—գիւղացի մանր սեփականատէրերին, նրանց ներկայ վիճակին: Որպէս եւրոպական, նոյնպէս եւ հայ գիւղացին միանգամից ընդ միշտ անվճարելի պարտքերի մէջ է խրված վաշխառուների, կապալառուների, վաճառականների ձեռքին եւ որպէս եւրոպական, նոյնպէս հայ գիւղացին տոկոսի անուան տակ տալիս է նրանց գրեթէ այն բոլոր եկամուտը, որ ստանում է հողից: Հարկեր, տուրքեր վճարելու համար հայ գիւղացու այդ արած պարտքերի տոկոսը, յայտնի է, թէ երկրաչափական առաջադիմութեամբ է աճում, իւրաքանչիւր տարւայ տոկոսն իսկական պարտքի գումարի վրա բարդվելով եւ այդպէս դոյացած գումարի վրա ամեն տարի նոր տոկոս նշանակվելով: Գիցուք, գիւղացին վաշխառուին պարտական է 102 ֆրանկ. այդ գումարին տրվում է տարեկան սոսկալի տոկոս, որ տաճկաց չայաստանում ներկայումս պարտքի-գումարի երբեմն կէսը եւ միշտ մեկ-երրորդ մասն է կազմում: Այսպէս, 102 ֆրանկի մեկ-երրորդ մասը լինելով 34 ֆր., գիւղացին մի տարւայ վերջը պէտք է վճարէ 102 եւ 34 ֆր., որ կանէ 136 ֆր.,

որից 34 Փր. մի տարւայ տոկոսն է այն գումարի, որ նրա իսկական պարտքն է վաշխառուին, այն է 102 Փրանկի: Երկրորդ տարին գիւղացին վաշխառուին պէտք է վճարէ իբրեւ տոկոս արդէն ո՛չ թէ կրկին որ իսկական պարտքի, այն է 102 Փրանկի, մէկ-երրորդ մասն, ինչպէս առաջին տարին, այլ արդէն 136 Փրանկի մէկ-երրորդ մասն, այն է 45 Փր. եւ մի քիչ աւելի. երրորդ տարին արդէն 136 եւ 45 Փրանկի, այսինքն է 181 Փրանկի մէկ-երրորդ մասն, այն է 60 Փրանկ եւ քիչ աւելի, եւ այլն, եւ այլն: Բնականաբար, այդպիսի կամայական տոկոսների առաջադիմութիւնը եւ նրանց իրար ետեւից գիւղացու իսկական պարտքի բուն գումարի վրա շարունակ բարդը վելը տարիների ընթացքում գիւղացու փոքր պարտքից դարձնում է մէկ այնպիսի պարտք, որի տակից այլ եւս երբէք նա չէ կարողանում դուրս պրծնել: Պարտքը դառնում է ան վճարելի: Ուշադրութեան արժանի կէտը նաեւ այն է, որ հայ գիւղացին պարտքը պէտք է վճարէ զուտ գրամով, մի պայման, որ կրկնակի կերպով անհնարին է դարձնում պարտքի վճարումը, մասնաւանդ տաճկաց շայստանում, որտեղ դրամ, կարելի է ասել չը կայ: Ի՞նչ է լինում այդ բոլորի հետեւանքը: Այն, որ գիւղացին իր անձով դառնում է ապրանքը, գործիքը, ձորտն իր պարտատէրի եւ աշխատում է նրա համար, որն իր կողմից այդպիսով օրինակ ան իրաւունք է ունենում գրաւելու նրա տունը, տեղը, հողը, բոլոր կայքը: Այդպիսով գիւղացիների մեծ մասն «ինքնուրոյն սեփականատէր է միայն առերեւոյթս, մինչ իսկապէս աշխատում է ուրիշների» վաշխառուների, վաճառականների, կապալառուների եւ այլ սեփականատէրերի համար:

Այդ կերպով հայ գիւղացու հողը կամաց - կամաց անցնում է վերոյիշած սեփականատէրերի ձեռքը: Սակայն բացի այդ ամենագլխաւոր պայմանից, որ քայքայում է գիւ-

ղացու նիւթական վիճակը, զրկում նրան հողից, կայ նաեւ հետեւեալը. դա՛ ճանապարհների ու այլ եւ այլ հարկաւոր միջոցների չը գոյութեան պատճառով՝ հողի մշակութեան պայմանների դժուարութիւններն են, շատ բերքեր արդիւնաբերելու ու նրանց վաճառ հանելու անհրանարինութիւնն է, ըստ որում գիւղացու հողը ստէպ մնում է ընկած անմշակ: Տաճկաց շայստանում դա սովորական երեւոյթ է, մինչդեռ հողային հարկը անշուշտ, շարունակ կանոնաւորապէս պահանջվում է — աղբիւր նորանոր պարտքերի:

Ո՛ր է տանում գիւղացուն այդ բոլորը: Դեպի նիւթական անկում: Բայց հարկաւոր է ապրուստի միջոց գտնել հարկաւոր է դրամ ձեռք բերել պարտքերի, հարկերի, տուրքերի վճարման համար, հարկաւոր է ընտանիք պահել եւ այլն: Ի՞նչպէս եւ ո՛ր գտնել ապրուստի միջոց, ի՞նչպէս տալ պարտքերը, հարկերը, ի՞նչ աշխատանքի դիմել որ այդ կարիքները կարողանայ լրացնել: Չունենալով ուրիշ գործի ձեռնարկելու միջոցներ ու ճանապարհներ այդ կարիքները լրացնելու կամ գէթ թեթեւացնելու համար, հայ գիւղացին պանդխտութեամբ է այլ եւ այլ ինդուստրիական, արդիւնաբերական բաղաճները, ըստ մեծի մասին դառնալով ցկեանս վարձու աշխատաւոր կամ գործարաններում, կամ արհեստանոցներում, կամ զանազան շէնքերի կառուցման աշխատութիւններում եւ անցնում են ցկեանս վարձու աշխատաւորների կարգը: Նրանք դառնում են պրօլէտարի:

Ահա դրանումն է կայանում պանդխտութեան հիմնապատճառը, այդ ծանր հարցի բանալին, եւ որքան ծիծաղելի է թուում մեր մամուլում միշտ երեւացող այն Փը-

ը աղ լ օ Լ օ գ ի կ ա կ ա ն վիժուճները, թէ հայ գիւղացին իր հողը չէ սիրում, թէ նա փողասէր է, թէ նա հարստանալ է ուզում, թէ նա անբարոյականացած է, թէ այդ պատճառներից է նա պանդխտութեան դիմում, եւ չը գիտենք թէ դոյնանման փիլիսոփայութեան դեռ էլի որ պիտի մաղղալու գիւտեր են անվում՝ բացատրելու համար հասարակական մէկ այնպիսի առաջնակարգ երեւոյթ, որպիսին է պանդխտութեան խնդիրը մեզանում:

Գիւղացու նիւթական քայքայման ու տնտեսական անկման այդ հիմնապատճառի վրա աւելացրէք նաեւ կառավարութեան ֆինանսական ու հարկային աւերիչ, կեղեքիչ սիստեմը, տուրքերը վանքերին, բէկերին, կաշառքները պաշտօնեաներին, քիւրդերի հարստահարութիւնները եւ այլն եւ ձեր աչքին կը պատկերանայ նրա ներկայ նիւթական ծայրայեղ անկեալ վիճակը:

Ռուսահայ գիւղացու ներկայ տնտեսական վիճակում կայ մէկ սյլ առաջնակարգ երեւոյթ, որ տանում է նրան դէպի նիւթական քայքայում: «Նրանց հողի չափերի անբաւականութեան պատճառով» նրանցից մեծ մասը «հարկադրված է ուղղակի բանել վարձով, կամ դրացի հողատէրերի ու արհեստանոցի տէրերի մօտ, եւ կամ երթալու՝ աւելի հեռու տեղեր գործ գտնելու»: Հողի պակասութիւնը մի կողմից եւ գիւղացու հողերի մեծ մասն աւելի ու աւելի անցելը մեծ հողատէրերի ձեռքը միւս կողմից՝ միանգամայն նիւթապէս քայքայում ու ցկեանս վարձու աշխատաւոր են դարձնում նրան թէ մեծ հողատէրերի մօտ եւ թէ Բագու, Բաթում, Ռօստով-Գոնի վրա եւ այլ արդիւնաբերական քաղաքների գործարաններում, արհեստանոցներում:

Հայ գիւղացու վիճակում տեղի ունեցող այդ պրօցէսը, որ մենք նկարագրեցինք այստեղ տանում է դէպի երկրի հարստութիւնների կէստրօնացումն աւելի ու աւելի սակաւաթիւ, բայց մեծ հողատէրերի ձեռքը եւ

գիւղացիների աւելի ու աւելի մեծ մասն դարձնում պրօլետարի:

Գալով հայ արհեստաւորներին, նրանք էլ ինքնուրոյն են միայն առերեւոյթս, մինչդեռ իսկապէս նրանցից շատ շատերը «կատարեալ կախում ունեն առեւտրականներից ու գործարանատէրերից» վերջինները մրցում են նրանց հետ ու անուղղելի մահացու հարուած տալիս մանր արհեստաւոր աշխատութեան, իսկ առաջինները նրանց կեղեքում ու շահագործում են:

Այստեղ սոյն տողերով մենք ուղեցինք կրկին ու կրկին բացատրել պանդխտութեան պատճառը՝ մի կողմից եւ միւս կողմից՝ դարձեալ ու դարձեալ շեշտել հայ գիւղացու տնտեսական վիճակում տեղի ունեցող օրգանական ներքին հիմնական պրօցէսի վրա, որ հայոց կեանքը փոխադրում է հասարակական պատմական մի բոլորովին նոր ֆազիս, շրջան, անդարձ կերպով քայքայելով հայութեան տնտեսական — սրա հետ եւ հասարակական — նահապետական կերպերը եւ ծնունդ տալով մեր կեանքում տնտեսական մի նոր, այն է, նման եւրոպականի, կապիտալիստական ընթիմի: Հէնց դրա հիման վրա էլ բնական կերպով առաջ է գալիս քաղաքական նոր կարգերի պահանջը մեր կեանքում, կարգեր, որ բոլորովին տաքեր են ներկայ տիրապետող կարգերից եւ պէտք է համապատասխան լինեն տնտեսական նորամուտ կերպերին:

17 Օգոստոսի 1892. ԽՄԲԱԳԻ. «ՀՆՁԱԿԻ»

ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿԳՈՒԹԵԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ԲՐՕՇԻՐԻ ԴԻՐՔՈՎ.

- 1) Ծրագիր Հնչակեան Կուսակցութեան . . . 2րի.
- 2) Նոր Հոսանք և Բաց նամակ Հայաստանցիներին. (բացառիկ). գ. 1 Փրանկ.
- 3) Տարեկարձ 1890 թ. Յուլիա Տասնեւհինգի: Յեղափոխական հերոսներ: Յ. Զանկիւլեանի, Կ. Մ. Նալպանտեանի և Յ. Ղուկասեանի պատկերներով. գ. 30 սանտիմ.
- 4) Յուլիա Տասնեւհինգի 1890 թ. արիւնահեղ Յոյցը Կ. Պօլսում և օրեան հերոսները—Փրանսերէն: Յ. Զանկիւլեանի, Յ. Ղուկասեանի և Կ. Մ. Նալպանտեանի պատկերներով. գ. 30 սանտիմ.
- 5) Ով ինչով է ապրում: Հեղ. Ս. Գիկչտէյնի: Թարգմանութիւն: գ. 75 սանտիմ.
- 6) Մայիսի մեկը. Ամենամեայ համաշխարհային տօն բանւորների. Գ. Պլեխանովի և Միգլուխի Պ. Արսենովի «Բանւորական շարժում» գրուածքից: Թարգմանութիւն. գ. 25 սանտիմ.

* * *

«Հնչակի» խմբագրութեան մէջ ծախվում է նաև հեղ. Լ. Փախտտականը, պօէմա յեղափոխական կեանքից. գ. 40 սանտիմ:

* * *

Բրօշուրների վճարն ընդունվում է նաև նամակագրոջմով: Ճանապարհածախսը «Հնչակի» խմբագրութեան կողմից:

* * *

Մամուլի տակն է «Մահամնագրութեան էութեան մասին». Գերգիւնանգ. Լասասալի:

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

6800

NL0039878

